

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

- १.१ संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी
- १.२ संशोधन समस्येचे शब्दांकन व महत्वाच्या शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या
- १.३ संशोधनाची गरज व महत्व
- १.४ संशोधनाची उद्दीष्टे
- १.५ संशोधनाची गृहीतके
- १.६ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा
- १.७ प्रकरण योजना
- १.८ समारोप

१.१ संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी

- * अभ्यासक गेली २५ वर्षे शिक्षण क्षेत्रात प्रशिक्षणाचे कार्य करीत आहेत. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्रात “शिक्षक व विद्यार्थी” प्रशिक्षणाबरोबर, “सक्षम पालकत्वासाठी ” मार्गदर्शनपर प्रशिक्षण कार्यशाळा घेण्याची आवश्यकता आहे असे अभ्यासकाला वाटते.
- * त्यामुळे पालकांना योग्य मार्गदर्शन मिळू शकेल.
- * पाल्याचा व्यक्तिमत्त्व विकास हा पालकत्वाच्या प्रक्रियेचा एक महत्वाचा भाग आहे.
- * ह्या विकासाच्या जडणघडणीमध्ये भारतीय परंपरेवर आधारित पंचकोषाच्या ज्ञानाचा वापर अधिक शास्त्रीय व प्रभावी ठरू शकतो.
- * पालकांच्या मनांत, विचारांत, कृतीत वरील बाबतीतील असलेल्या “कल्पना, जाणिवा, समज ” इ. गोष्टींची माहिती होणे अधिक गरजेचे व आवश्यक आहे.
- * ती माहिती होण्यासाठी वरील संशोधन निश्चितपणे मोलाची भूमिका बजाऊ शकेल. त्यातून पालकत्व अधिक सक्षमपणे विकसित होण्याची प्रक्रिया घडू शकेल असे अभ्यासकांचे मत आहे.

१.२ संशोधन समस्येचे शब्दांकन :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने समस्येचे शब्दांकन पुढीलप्रमाणे केले आहे.

“पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील निवडक शाळांतील शालेय पालकांमध्ये (८वी / ९वी), त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतल्या माहितीचे/ ज्ञानाचे चिकित्सक निरीक्षण (उपनिषदातील मनोमय व विज्ञानमय कोषांवर आधारित)”

प्रस्तुत समस्येतील विधानात अंतर्भूत काही पारिभाषिक शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या पुढीलप्रमाणे केल्या आहेत.

१.२.१ महत्त्वाच्या शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या :-

(अ) पिंपरी चिंचवड व पुणे शहर :- महाराष्ट्रातील दोन प्रमुख शहरे

(ब) शालेय पालक (इयत्ता ८वी, ९वी) व त्यांचे पाल्य :- इयत्ता ८वी, ९वी चे २०१९-२०२० या शैक्षणिक वर्षातील पिंपरी चिंचवड व पुणे शहरातील प्रत्येकी चार शाळांतील विद्यार्थी व त्यांचे पालक.

(क) चिकित्सक निरीक्षण :- वरील पालकांमध्ये, त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील असलेल्या माहितीचे काळजीपूर्वक (मनोमय व विज्ञानमय कोषावर आधारित) निरीक्षण करणे.

(ड) मनोमय कोष व विज्ञानमय कोष :-

- पंचकोश :- तैत्तिरोयोपनिषदातील ब्रम्हवल्लीच्या पहिल्या पाच अनुवाकांमध्ये “अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय, व आनंदमय ” अशा संज्ञा येतात. या संज्ञा आठव्या शतकानंतर पंचकोश म्हणून रुढ झाल्या आहेत.
- मनोमय कोश :- मनोमय कोशामध्ये मन आणि ज्ञानेंद्रिये यांचा समावेश होतो. ब्रम्हवल्लीच्या तिस-या अनुवाकाच्या उत्तरार्धात मनोमयाचे वर्णन आहे.
- विज्ञानमय कोश :- विज्ञानमय कोशामध्ये बुद्धि व ज्ञानेंद्रियांचा समावेश होतो. ब्रम्हवल्लीच्या चौथ्या अनुवाकाच्या उत्तरार्धात विज्ञानमयाचे वर्णन आहे.

(इ) व्यक्तिमत्व विकास :- व्यक्तिमत्व विकासात विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, शैक्षणिक अशा सर्वांगीण विकासाच्या पैलूंचा विचार केला जातो.

(ई) विकसित करणे :- वरील विषयांवर आधारित ८वी व ९वी च्या शालेय पालकांसाठी मार्गदर्शनपर कार्यक्रम तयार करणे व ते राबविणे.

१.३ संशोधनाची गरज व महत्त्व :-

- पालकत्वाची प्रक्रिया अधिक प्रभावीपणे पार पाडणे गरजेचे आहे.
- ह्यासाठी पंचकोषातील संकल्पनांचा वापर शास्त्रीय पद्धतीने कसा करता येईल हे या संशोधनाचे सुत्र आहे.
- प्राचीन भारतीय संस्कृतीतील ज्ञान / शास्त्र ह्यांचा परिचय समाजाला होणे आवश्यक आहे.
- पालकांना त्यांच्या जबाबदारीची व बदलत्या परिस्थितीची जाणिव करून देणे.

१.४ संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- १) व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील मनोमय व विज्ञानमय कोषावर आधारित संकल्पनांचा अभ्यास करणे.
- २) त्या संकल्पनांवर आधारित ८वी व ९वी च्या शालेय पालकांसाठी मतावली तयार करणे.
- ३) त्या मतावलीच्या आधारे, शालेय पालकांमध्ये सर्वेक्षण करणे.
- ४) त्या सर्वेक्षणाच्या निकषांवर आधारित, त्या पालकांमध्ये व्यक्तिमत्व विकासाबाबतीतल्या माहितीचे/जाणिवांचे चिकित्सक निरीक्षण करणे.

१.५ संशोधनाची गृहितके :-

वरील संशोधन सर्वेक्षण ह्या स्वरूपाचे आहे. त्यामुळे गृहितके व त्यावर आधारित परिकल्पना मांडलेली नाही.

१.६ संशोधनाची व्याप्ती :-

- प्रस्तुत संशोधनात , पुणे व पिंपरी - चिंचवड शहरातील प्रत्येकी चार अशा एकूण आठ शाळांचा समावेश आहे. ह्या पैकी चार इंग्रजी व चार मराठी माध्यमाच्या शाळा आहेत.
- प्रस्तुत संशोधनात वरील आठ शाळांमधील २०१९-२०२० या शैक्षणिक वर्षातील इयत्ता ८ वी व ९ वीच्या सर्व शालेय पालकांचा समावेश आहे.
- प्रस्तुत संशोधनात, मनोमय व विज्ञानमय कोशाच्या संकल्पनांवर आधारित मतावली बनवून, त्या आधारित वरील पालकांमध्ये सर्वेक्षण करून, त्या पालकांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील माहितीचे चिकित्सक निरीक्षण करण्यात येणार आहे.

संशोधनाच्या मर्यादा :-

- प्रस्तुत संशोधन पुणे व पिंपरी - चिंचवड शहरातील फक्त आठ शाळांमधील ८ वी व ९ वी च्या शालेय पालकांसाठीच मर्यादित आहे.
- प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१९ - २०२० या कालावधीपुरतेच मर्यादित आहे.

१.७ प्रकरण योजना :-

प्रकरण १ : प्रस्तावना : प्रस्तुत संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी काय आहे, संशोधन समस्येची गरज का निर्माण झाली यासंबंधीचे विवेचन या प्रकरणात केले असून समस्येचे शब्दांकन केले आहे. संशोधन विषयात वापरलेल्या विविध संज्ञा व त्यांच्या कार्यात्मक व्याख्यांचे स्पष्टीकरण केले आहे. संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी, गरज, महत्व, व्याप्ती, मर्यादा स्पष्ट केल्या असून संशोधन समस्येची उद्दिष्टे स्पष्ट केली आहेत.

प्रकरण २ : संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा व संशोधनांचा आढावा : प्रस्तुत प्रकरणात संशोधन समस्येशी संबंधित संशोधन साहित्य अभ्यासाची उद्दिष्टे स्पष्ट केली आहेत. संबंधित साहित्य व संशोधनाचा आढावा घेताना दोन टप्प्यात घेण्यात आलेला आहे. पहिल्या टप्प्यात संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा व दुस-या टप्प्यात संशोधनाशी संबंधित संशोधनांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

आतापर्यंत संशोधन समस्येशी संबंधित या क्षेत्रात कोणते संशोधन झाले आहे. कोणत्या प्रकारची सामग्री गोळा करण्यात आली, त्यासाठी कोणती संशोधन साधने वापरली, कोणती संशोधन पद्धती वापरली, संकलित माहितीचा अन्वयार्थ कसा लावण्यात आला, कोणते निष्कर्ष काढण्यात आले, कोणत्या शिफारशी करण्यात आल्या याविषयीची माहिती दिली आहे. हे प्रकरण संशोधकाला प्रस्तुत संशोधन कसे करावे याविषयी मार्गदर्शनपर ठरले आहे.

प्रकरण ३ : संशोधनाची कार्यपद्धती : या प्रकरणात संशोधन समस्या निवडीपासून अहवाल सादरीकरणापर्यंतची कार्यपद्धती नमूद करण्यात आलेली आहे. संशोधनासाठी वापरलेली संशोधन पद्धती, नमुना निवड कशा प्रकारे व किती केली? तसेच संशोधनामध्ये माहिती गोळा करण्यासाठी कोणकोणत्या साधनांचा वापर केला? हे स्पष्ट केले आहे. प्रश्नावली, मुलाखती या साधनांची रचना, विकसन, विकसनाचे टप्पे, प्रकार, प्रश्नसंख्या इ. बाबीही नमूद केल्या आहेत. सदर संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी कोणत्या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा व प्रकारांचा उपयोग केला आहे? याची संक्षिप्त माहिती स्पष्ट केली आहे.

प्रकरण ४ : संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन : या प्रकरणामध्ये शाळेतील पालकांना प्रश्नावली देऊन त्यांच्याकडून पाल्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाच्या बाबतीतील माहिती व ज्ञान ह्या संदर्भातील माहितीचा समावेश करण्यात आला होता.

प्रकरण ५ : सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी : प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनाचा सारांश, संशोधनाचे निष्कर्ष व शिफारशी यांचा ऊहापोह केला आहे.

१.८ सडडरुड :-

डुसुतुत डुरकरुणरत संशुधनरकी डरशुवभूडी, संशुधनरकी गरऑ व डहतुव, संशुधनरकी वुडरती व डरुडरदर, संशुधनरकी उदुडुडे डरंकर ऊहरडुहु केलेलर आहे. डुढील डुरकरुणरत संशुधनरशी संबंधुत सरहुतुडरकर व संशुधनरंकर आढरवर घेतलर आहे.

=====

प्रकरण दुसरे

संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा

२.१ प्रास्ताविक

२.२ संशोधनाशी संबंधित साहित्याच्या व संशोधनाच्या आढाव्याची उद्दिष्टे

२.३ संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा

२.४ संशोधनाशी संबंधित संशोधनाचा आढावा

२.५ प्रस्तुत संशोधनाचे वेगळेपण

२.६ समारोप

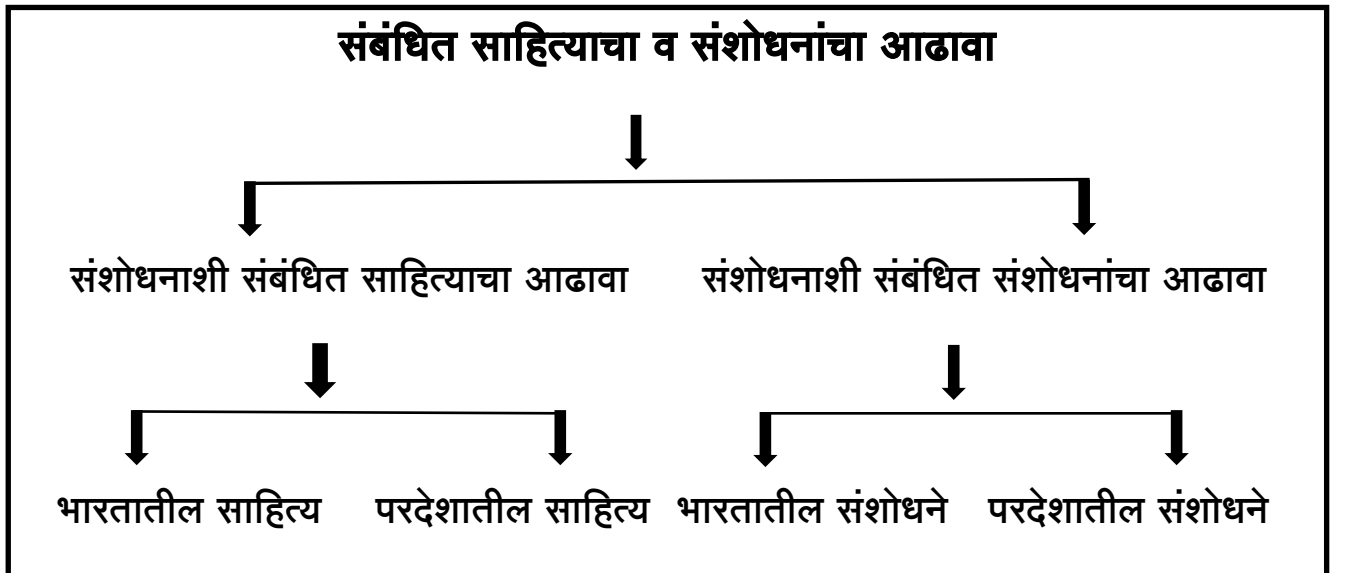
२.१ प्रस्ताविक :-

मागील प्रकरणामध्ये संशोधन समस्येची गरज, महत्व, संशोधनाची उद्दिष्टे, संकल्पनांच्या व्याख्या यांची मांडणी केली आहे. प्रस्तुत प्रकरणामध्ये संशोधन समस्येशी निगडीत साहित्याचा आढावा घेतला आहे. संशोधन समस्येशी संबंधित साहित्याचा आढावा देणे महत्वाचे असते. कारण त्यामुळे संशोधन पध्दती आणि संशोधनाचे तंत्र याबद्दल निश्चित कल्पना येते.

२.२ संबंधित साहित्याच्या व संशोधनाच्या आढाव्याची उद्दिष्ट्ये :-

- १) संशोधकाला निवडलेल्या क्षेत्रात आजपर्यंत झालेल्या संशोधनाची माहिती मिळते.
- २) संशोधन समस्येची निवड करण्यास उपयुक्त असते.
- ३) संशोधनाची अनावश्यक पुनरावृत्ती होत असेल तर ती टाळता येते.
- ४) संशोधनाची कार्यपद्धती समजते.
- ५) संशोधनाची गृहीतके, व्याप्ती व मर्यादा निश्चित करणे सोपे जाते.
- ६) माहिती गोळा करण्याच्या साधनांविषयी तसेच संख्याशास्त्रीय तंत्रांविषयी माहिती मिळते.
- ७) माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन कसे केले जाते याविषयी माहिती मिळते.

अशाप्रकारे कोणत्याही विषयाच्या संशोधनामध्ये संशोधनाला दिशा देण्यासाठी उद्दिष्टे, व्याप्ती, मर्यादा ठरविण्यासाठी संबंधित साहित्याच्या आढाव्याचे महत्व आहे.

२.३ संबंधित साहित्याचा आढावा :-

सारणी क्रं.१

शिक्षणातील पालक सहभागाशी संबंधित साहित्याच्या आढाव्याचा सारांश

अ.क्र.	लेखकाचे नांव	प्रकाशक आणि प्रकाशन वर्ग व स्तर	साहित्य किंवा ग्रंथाचे शीर्षक	आशयाचे स्वरूप, साहित्य किंवा ग्रंथाचे स्वरूप
१	गुप्ते ललिता	(१९९२) उन्मेश प्रकाशन, पुणे	पालकांशी शिक्षकांशी हितगुज	शिक्षक व पालक यांचा सुसंवाद का घडावा, पालकसंघ कसे असावेत, या सर्व बाबीसंबंधीची माहिती
२	पाटील लीला	(१९९५) उन्मेश प्रकाशन, पुणे	परीवर्तनशील शिक्षणे	मुलांच्या शिक्षणामध्ये पालकांची व शिक्षकांची भूमिका कोणती असावी
३	मराठे रमा	(१९९५) उन्मेश प्रकाशन, पुणे	असे घडवा मुलांचे व्यक्तिमत्व	कुटुंब व पालक यांच्यासाठी मुलांशी संबंधित विविध बाबींवर प्रकाश टाकला आहे.
४	कुलकर्णी अनिल	(२००१), शिक्षण संक्रमण	शिक्षणाचे बदलते दशा व दिशा, शिक्षणासमोरील आव्हाने	शिक्षणातील सहभागाविषयी आपली मते मांडली आहेत. सर्वप्रथम पालकांचे प्रबोधन करून त्यांचे मतपरिवर्तन करणे आवश्यक आहे.
५	किशोरी पै आणि महेश पै.	(जुलै २००६) निराली प्रकाशन, पुणे	शिक्षक, विद्यार्थी पालक परस्पर संबंध	पुस्तकामध्ये सद्यस्थितीतील पालक व विद्यार्थ्यांच्या संबंधांवर प्रकाश टाकला आहे.
६	पानसे श्रुती	(एप्रिल २००७) उन्मेश प्रकाशन, पुणे	मुलांचे ताण, जबाबदारी पालकांची	सद्यस्थितीत मुलांवर कौटुंबिक, सामाजिक व शैक्षणिक वातावरणामुळे कोणते ताण निर्माण झाले हे सांगितले आहे.
७	नेमकर एस.एस.	(जानेवारी २००८) जीवन शिक्षण	पालकांना समुपदेशनाची गरज	पालकांकडून मुलांना ज्या प्रेरणा व स्वातंत्र्य मिळायला हवे ते मिळत नाही, यावर प्रकाश टाकला आहे.

८	धोंगडे उमेश	(१२ जाने. २००८) मराठी वेब दुनिया	कथा वास्तवातील इशानच्या	या लेखामध्ये तारे जमिन पर या चित्रपटाच्या धर्तीवर आजच्या मुलांच्या व्यथा मांडण्यात आल्या आहेत.
९	शर्मा आर.व्ही.	(जुन २००८) मराठी वेब दुनिया	दिल्लीच्या मुलांना पालकांचा जिव्हाळा	सर्वेक्षणामध्ये असे सांगितले गेले की, या महानगरातील मुले आपल्या पाल्याबरोबर अतिशय प्रेमळपणे वर्तणूक करतात.
१०	आवटे प्रदीप	(जानेवारी २००९) शिक्षण संक्रमण	अपयशाच्या काळात विद्यार्थ्यांना पालकांचा आधार	या लेखामध्ये विद्यार्थ्यांना येणारे अपयश व पालकांचा आधार यावरती प्रकाश टाकण्यात आला आहे.
११	केंगे भाग्यश्री	(मार्च २००९) सखी संगोपन	पालकत्व पेलताना	उत्तम पालक होण्याचे कुठलेही नियम नाहीत. प्रत्येक पालक यावरती प्रकाश टाकण्यात आला आहे.
१२	दाभोलकर मुक्ता	(डिसेंबर २००९) शिक्षण आणि समाज	पालक सभा कशा होतात, कशा व्हायला हव्यात	जिल्हा परीषदेच्या प्राथमिक शाळांमध्ये पालक सहभाग कशा प्रकारचा आहे यावरती प्रकाश टाकण्यात आला आहे.
१३	खिल्लारे एस.एन.	(फेब्रुवारी २०१०), महान्युज	प्राथमिक शिक्षणाचे मंथन चावडी वाचन	शिक्षणामध्ये पालकांचा व समाजाचा सहभाग किती महत्त्वपूर्ण आहे यावरती प्रकाश टाकला आहे.
१४	कदम व्यंकटराव काशिनाथ	(मार्च २०१०) मैत्रीच्या पलीकडे	बाल विकासात घरांची भूमिका	मुलांना नात्यातील कुटुंबाकडून आईवडीलांकडून शिकण्याची गरज नसून त्यांच्या प्रेमाची, सहवासाची गरज आहे यावरती प्रकाश टाकला आहे.
१५	शिरोळे वैशाली	(मार्च २०१०) मैत्रीच्या पलीकडे	ताणतणावांचे व्यवस्थापन	लेखामध्ये शालेय स्तरावरील शिक्षणामध्ये जे ताण निर्माण होतात त्यावरती चर्चा करण्यात आली आहे.

२.४ संबंधित संशोधनाचा आढावा :-

भारतामधील संशोधने :-

सारणी क्रं. २

पालक सहभागाशी संबंधित भारतातील संशोधन आढाव्याचा सारांश

अ.क्रं.	संशोधकाचे नाव	संशोधन वर्ष स्तर	संशोधन अभ्यासाचे स्वरूप किंवा समस्या शीर्षक	न्यादर्शाचा स्तर	संदर्भ स्रोत
१	रेड्डी एन.वाय	(१९६६) पीएच.डी.	कुमारावस्थेतील मुलांना कौटुंबिक पर्यावरणामध्ये समायोजन करताना येणा-या समस्यांचा अभ्यास	१२ वी	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
२	पारिख ज.क.	(१९७०) पीएच.डी.	असामान्य मुलांच्या कौटुंबिक वातावरणाचा अभ्यास व विशेष कार्यक्रमाचे विकसन करून या कार्यक्रमाची परिणामकारकता तपासणे	७ वी	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
३	पाठक पी.	(१९७३) पीएच.डी.	प्राथमिक स्तरावरील इयत्ता पाचवी व सहावीच्या असामान्य मुलांच्या वर्तनसमस्यांचा अभ्यास	पाचवी व सहावी	ग्रंथालय मुंबई, विद्यापीठ मुंबई

अ.क्र.	संशोधकाचे नाव	संशोधन वर्ष स्तर	संशोधन अभ्यासाचे स्वरूप किंवा समस्या शीर्षक	न्यादशाचा स्तर	संदर्भ स्रोत
४	जोगवार व्ही.व्ही	(१९७६) पीएच.डी.	कुमारावस्थेतील मुलांच्या स्वसंकल्पना विकसनावरती कौटुंबिक घटकांचा होणारा परिणाम अभ्यासणे.	१२ वी	ग्रंथालय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ
५	मेंझल एल.	(१९७८) पीएच.डी.	पालक आणि कुमारावस्थेतील मुले यांच्या व्यक्तिगत संप्रेषणाचा कुमारांच्या समायोजनाशी असलेला संबंध अभ्यासणे.	१२ वी	ग्रंथालय मुंबई, विद्यापीठ मुंबई
६	पंत, वाय.आर.	(१९८४) पीएच.डी.	खेड्यातील सामुहिक, वैयक्तिक, सामाजिक घटकांचा शिक्षणामधील सहभाग एक अभ्यास.	खेड्या- तील	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
७	प्रेम, लता	(१९८४) पीएच.डी.	कुमारावस्थेतील मुलांच्या वैयक्तिक, व्यावसायिक आणि शैक्षणिक समस्यांविषयी शिक्षक, पालक आणि समुपदेशकांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास.	१२ वी	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

अ.क्र.	संशोधकाचे नाव	संशोधन वर्ष स्तर	संशोधन अभ्यासाचे स्वरूप किंवा समस्या शीर्षक	न्यादशाचा स्तर	संदर्भ स्रोत
८	पंडित, एस.	(१९९९) पीएच.डी.	कुमारावरथेतील मुले व पालक यांच्यामधील परस्पर संबंध कुमारांच्या शैक्षणिक संपादनांवर होणारा परिणाम एक अभ्यास	१२ वी	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
९	देसाई अंजली	(२००५) पीएच.डी.	पालक शिक्षक संघाच्या कार्याचा माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांवर होणारा परिणाम एक अभ्यास	माध्यमिक	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
१०	पाठक, एस.एस.	(२००८) पीएच.डी.	माध्यमिक शाळेतील इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांचे पालक व शिक्षक यांच्यात होणा-या आंदरक्रियेचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्राविण्यावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.	आठवी	ग्रंथालय बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ

परदेशातील संशोधने :-

सारणी क्रं. ३

पालक सहभागाशी संबंधित परदेशातील संशोधन आढाव्याचा सारांश

अ.क्रं.	संशोधकाचे नाव	संशोधन वर्ष स्तर	संशोधन अभ्यासाचे स्वरूप किंवा समस्या शीर्षक	न्यादर्शाचा स्तर	संदर्भ स्रोत
१	जार्डन आय	(१९७९) पीएच.डी.	Effect of parent involvement on schooling in partners of parents and school	माध्यमिक	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
२	हॅण्डरसन ए.टी. मार्बर्गर सी.टी.	(१९८०) पीएच.डी.	Developing The family school partnership in every school in beyond the seek and Education guide to working with coloniya M.D. community	माध्यमिक	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
३	रेव्हीकी, डी.ए.	(१९८१) पीएच.डी.	Relationship among socioeconomic states , home Environment, parent involvement chield self concept and child achievement	प्राथमिक स्तर	www.ERIC.gov.com
४	सुन्हिमन, एच. आर.	(१९८५) पीएच.डी.	A study of parent attitude about school programme involvement in Thyland	माध्यमिक	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
५	टेनिस आर. एच.	(१९८६) पीएच.डी.	A parent involvement programme including munication to parent integrated with a parent Education programme And effect on Academic Achievement.	माध्यमिक	www.ERIC.gov.com

अ.क्रं.	संशोधकाचे नाव	संशोधन वर्ष स्तर	संशोधन अभ्यासाचे स्वरूप किंवा समस्या शीर्षक	न्यादर्शाचा स्तर	संदर्भ स्रोत
६	कान्ट रुही	(१९८९) पीएच.डी.	Effect of defective counselling on study habit and writing skills of VI standard student	सहावी	बाळासाहेब खर्डेकर ग्रंथालय, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
७	विल्यम एच.	(२००९) पीएच.डी.	A study of parent involvement and student Achievement	माध्यमिक	www.ERIC.gov.com
८	हंग आणि ग्रेस	(२००८) पीएच.डी.	A study of parental involvement in children education from pural American, African families	प्राथमिक स्तर	ww.aiaer.net.

१. पालक सहभागाच्या संदर्भात पुढील विषयांवर संशोधन झालेले आहे.

- १) कुमारावस्थेतील मुलांच्या वैयक्तिक, व्यावसायिक आणि शैक्षणिक समस्यांविषयी पालक आणि समुपदेशकांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास.
  - २) पालक शिक्षक संघाच्या कार्याचा माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांवर होणारा परिणाम.
  - ३) कुमारावस्थेतील मुलांच्या स्वसंकल्पना विकसनावरती कौटुंबिक घटकांचा होणारा परिणाम.
  - ४) माध्यमिक शाळेतील इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांचे पालक व शिक्षक यांच्यास होणा-या आंतरक्रियांचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्राविण्यावर होणारा परिणाम.
  - ५) अमेरिकेतील ग्रामीण भागातील मुलांच्या शिक्षणामध्ये कुटुंबाच्या सहभागाचा अभ्यास.
२. संशोधनासाठी प्रामुख्याने वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा व प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे.
३. संशोधनाची माहिती गोळा करण्यासाठी पुढील साधनांचा वापर करण्यात आला आहे.

- प्रश्नावली
- मुलाखती
- पडताळा सूची
- स्वसंकल्पना शोधिका

४. वरील संशोधनाचे काही प्रमुख निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे आहेत.

- १) सतत लक्ष देणा-या पालकांच्या पाल्यांची प्रगती चांगली आहे.
- २) शिक्षक पालक आंतरक्रियेचा प्रमुख विषय विद्यार्थ्यांची अभ्यासातील प्रगती असतो.
- ३) सतत पाल्याकडे लक्ष देणा-या पालकांचे प्रमाण १२% आहे.
- ४) शिक्षकांनी भेटायला बोलावल्यावर जाणा-या पालकांचे प्रमाण अल्प आहे.
- ५) ज्या घरामध्ये पालक व पाल्य यांचे संवाद मुक्तपणे चालतात त्या घरातील कुमारांचे समायोजन चांगले असते.
- ६) पालकांचे शिक्षण आणि मुलांची समायोजन क्षमता यामध्ये धन सहसंबंध असतो.
- ७) ज्या कुटुंबाचा शिक्षणामध्ये सहभाग आहे त्यांच्या पाल्याची प्रगती उल्लेखनीय आहे.
- ८) पालकांना शिक्षणातील त्यांच्या सहभागाविषयी मार्गदर्शनाची गरज आहे.
- ९) अल्पसंख्यांक विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर पालकांच्या सहभागाचा अधिक परिणाम दिसून येतो.
- १०) परिक्षा मूल्यमापन या घटकामधील पालकांचा सहभाग विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर अधिक परिणाम करतो.

२.५ सदर संशोधनाचे वेगळेपण :-

संबंधित साहित्याचा आढावा घेतल्यानंतर एक गोष्ट स्पष्ट होते की अद्याप “इयत्ता आठवी, नववीच्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणामधील पालकांचा सहभाग” या विषयावरती संशोधन झालेले नाही. म्हणून सदरचे संशोधन नाविन्यपूर्ण आहे असे म्हणता येईल.

२.६ समारोप :-

संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा घेऊन त्यातून प्रस्तुत संशोधनास कोणती दिशा मिळाली याची चर्चा दुसऱ्या प्रकरणात केल्यानंतर सदर संशोधनासाठी वापरलेली संशोधन पद्धत नमुना निवड साधने इत्यादि बाबींची चर्चा पुढील प्रकरणात केलेली आहे.

=====

प्रकरण तिसरे

संशोधनाची कार्यपद्धती

- ३.१ प्रास्ताविक
- ३.२ संशोधन पद्धती
- ३.३ संशोधन साधने
- ३.४ नमुना निवड
- ३.५ संख्याशास्त्रीय तंत्रे
- ३.६ समारोप

३.१ प्रस्ताविक :

प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनासाठी निवडलेल्या पद्धतीचे स्वरूप, या पद्धतीचे संशोधनातील महत्व, माहिती संकलित करण्यासाठी निवडलेली साधने, ही साधने वापरताना घ्यावयाची दक्षता, साधनांचा वापर करण्यासाठी निवडलेला नमुना, प्रतिसादकांचे प्रमाण या बाबींचा समावेश केला आहे.

संशोधन कार्यात प्रथम संबंधित साहित्याचा अभ्यास करणे, त्यावरून समस्या निवडणे, माहिती संकलित करण्यासाठी साधनांची निवड करणे, नमुना निवड करणे, सामग्री विश्लेषणांसाठी काही सांख्यिकीय तंत्रांचा वापर करणे व शेवटी अहवाल लेखन करणे या क्रमाने संशोधन करावे लागते.

३.२ संशोधन पध्दती :

संशोधकाने प्रथम संशोधन विषयाची निवड केली. संबंधित संशोधन विषयाच्या क्षेत्रात झालेल्या संशोधनांचा आढावा घेतला. त्यातील महत्वाच्या मुद्यांची नोंद केली. त्यानंतर संशोधनांची कार्यपध्दती ठरवली. उद्दिष्टे, माहिती संकलनाची साधने, तंत्रे, क्षेत्रे इ. अनेक प्रकारच्या आधारावर शैक्षणिक संशोधन पध्दतींचे वर्गीकरण खालील तीन गटांत केले आहे.

- १) ऐतिहासिक संशोधन पध्दती
- २) वर्णनात्मक संशोधन पध्दती
- ३) प्रायोगिक संशोधन पध्दती

थोडक्यात, वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीत समस्येबाबत सद्यपरिस्थितीत काय आहे? यामध्ये कोणकोणत्या अडचणी, त्रुटी आहेत? या प्रश्नांच्या संदर्भात विचार केला जातो. वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचे विविध प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत.

वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचे प्रकार

- शालेय सर्वेक्षण (**School Survey**)
- व्यक्ती अभ्यास (**Case Study**)
- तौलनिक कार्यकारण पध्दती (**Casual Comparative Method**)
- सहसंबंध व पूर्वानुभव पध्दती (**Corelation & Prediction Method**)
- वांशिक पध्दती (**Generic Method**)
- दस्तऐवज पृथक्करण (**Documentary Analysis**)

सर्वेक्षणामध्ये खालील तीन बाबी महत्वाच्या आहेत.

अ) वर्तमान स्थिती

ब) अपेक्षित स्थिती

क) आवश्यक साधनांचा बोध

विशिष्ट बाबतीत असलेली सद्यस्थिती जाणून घेण्यासाठी ही पद्धती उपयुक्त ठरते. या प्रकारचे संशोधन सद्यस्थितीचे वर्णन करते आणि सद्यस्थिती स्पष्ट करते. वर्तमान असलेले संबंध, विकसित होत असलेले विचारप्रवाह यांच्याशी ते संबंधित असते. सर्वेक्षण पद्धतीमुळे विशिष्ट क्षेत्रातील वर्तमान स्थितीचे यथार्थ चित्र मिळते. कोणकोणत्या बाबी , कोणत्या स्थितीत उपलब्ध आहेत हे कळते. समस्या निराकरणासाठी कोणती स्थिती अपेक्षित आहे हे समजते. या संशोधन पद्धतीच्या माध्यमातून एकाच समस्येबाबत भूतकाळात काय घडले आहे याची नोंदविलेली माहिती जमेल धरून, त्याच्या जोडीस सद्यस्थितीतील घडामोडी लक्षात घेऊन या दोन्हीचा अर्थ लावून त्याच गोष्टीबाबत अंदाज बांधणे शक्य होत असते. या पद्धतीचा हेतू वर्तमान स्थितीचा शोध घेणे हा असतो.

सर्वेक्षण पद्धतीने विविध प्रकारची माहिती प्रश्नावलीच्या आधारे किंवा व्यक्तींच्या मुलाखती घेऊन थोड्या वेळात व कमी श्रमात संकलित करता येते. सामग्रीचे विश्लेषण करणे यासाठी ही पद्धती उपयुक्त आहे. या पद्धतीत सद्यस्थितीची माहिती घेतली जाते. अर्थात यातूनच पुढे भविष्यकाळाची वाट जाणार असल्याने वर्तमानकाळाच्या परिशिलनाने प्रगत भविष्यकाळ घडवावा हेही अप्रत्यक्ष उद्दीष्ट असतेच. सद्यस्थितीची जरणीव ही सर्वेक्षणाची पहिली पायरी. दुसरी पायरी म्हणजे सर्वसामान्य प्रमाणाशी त्या स्थितीशी तुलना करणे. हे सर्वमान्य प्रमाण त्या विषयातील तज्ज्ञांनी ठरविलेले असते. तिसरी पायरी म्हणजे सद्यस्थितीमध्ये प्रगती घडवून आणण्यासाठी विविध मार्गांचा विचार करणे म्हणजेच सद्यस्थितीकडून सर्वमान्य प्रमाणापर्यंत जाण्याचा मार्ग शोधणे.

सर्वेक्षणामुळे विशिष्ट क्षेत्रातील वर्तमानस्थितीचे यथार्थ चित्र कळते. कोणकोणत्या बाबी, कोणत्या स्थितीत उपलब्ध आहेत याची माहिती कळते. समस्या निराकरणासाठी कोणती स्थिती प्राप्त करून समस्येची उकल करण्याकरिता कोणत्या साधनांची व प्रयत्नांची आवश्यकता आहे हे सर्वेक्षण पध्दतीमुळे समजते. या दृष्टीकोनातून संशोधकाने या पध्दतीची निवड केली.

सर्वेक्षणाचा हेतू :

- १) सर्वेक्षण पध्दतीने विशिष्ट काळातील माहिती फार मोठ्या प्रमाणात संकलित केली जाते.
- २) सर्वेक्षण गटाच्या किंवा जनसंख्येच्या वैशिष्ट्यांशी संबंधित असते. सर्वेक्षणात समस्येचे स्वरूप निश्चित असते व हेतू स्पष्ट असतो. यामध्ये माहितीचे विश्लेषण, अर्थनिर्वचन आणि निष्कर्ष इ. बाबींचा अंतर्भाव असतो.
- ३) सर्वेक्षण गुणात्मक व संख्यात्मक असते.
- ४) स्थानिक समस्यांचे लवकरात लवकर निराकरण करण्यासाठी या पध्दतीचा उपयोग होतो.
- ५) प्रश्नावली, मुलाखती व निरीक्षण या साधनांच्या साहाय्याने माहिती संकलित केली जाते.
- ६) संशोधन सामग्रीचा स्रोत म्हणून अहवाल, प्रलेख, भौतिक परिस्थिती, किंवा न्यादर्शातील व्यक्तिकडून मिळणारी उत्तरे इत्यादीसारख्या स्रोतांचा वापर करता येतो.

३.२.१. प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधन पद्धतीची निवड :-

प्रस्तुत संशोधन हे वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्याने वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. शिक्षण क्षेत्रातील सध्याच्या प्रवृत्तीचा अभ्यास या पद्धतीने केला जात असल्याने व्यवहारातील समस्या सोडविण्यासाठी ही संशोधन पद्धती प्रभावी ठरते.

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धती निवडली. सर्वेक्षण पद्धती ही प्रस्तुत संशोधनाशी संबंधित असून वेगवेगळ्या घटकांकडून माहितीचे संकलन करावयाचे होते. समाजातील विविध घटकांकडून माहितीचे संकलन करण्यासाठी सर्वेक्षण पद्धती ही अतिशय उपयुक्त आहे.

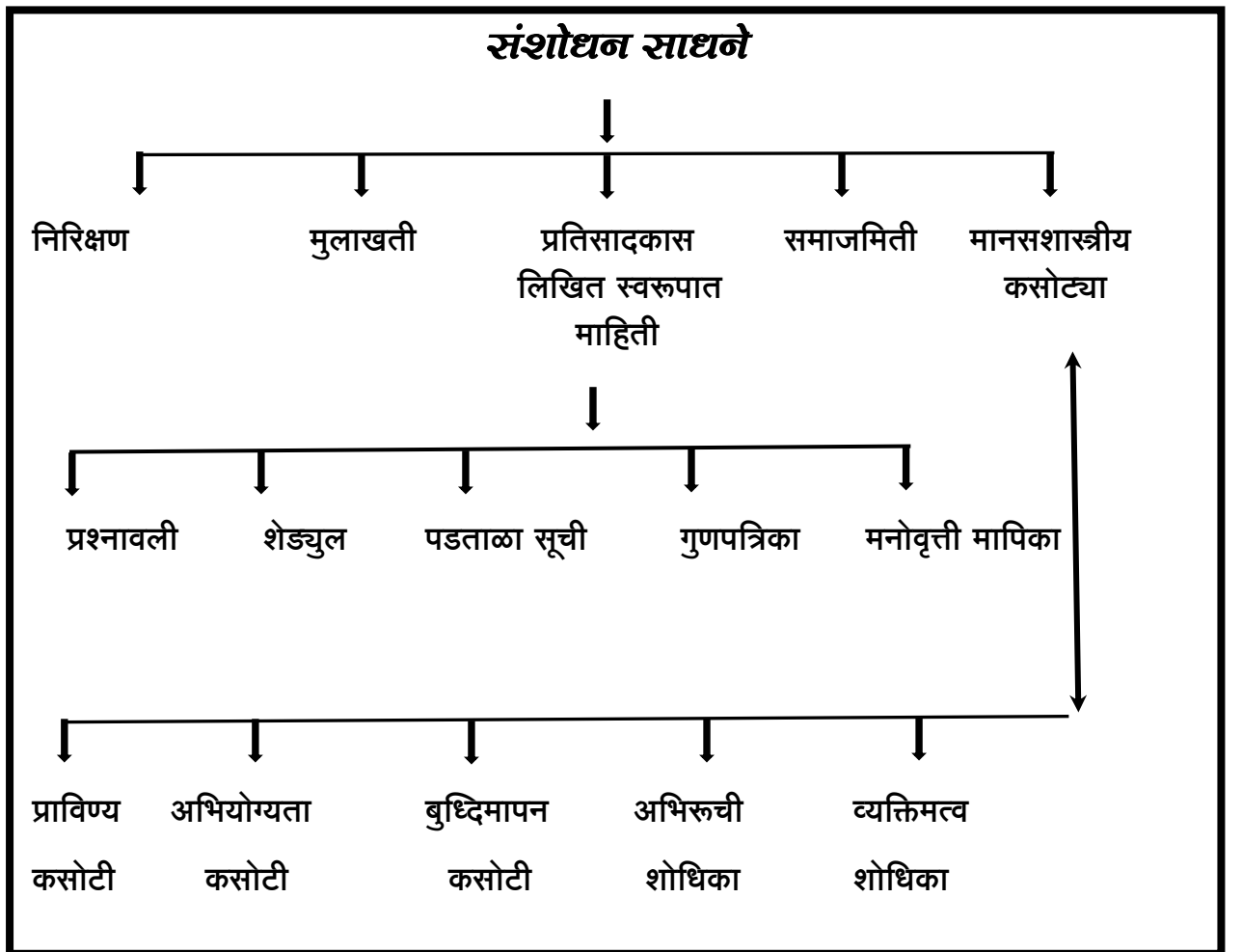
संशोधकाने सर्वेक्षण पद्धतीचीच निवड केली कारण,

- संशोधनाचा प्रमुख उद्देश, “पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील निवडक शाळेतील शालेय पालकांमध्ये (८वी / ९वी), त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतल्या माहितीचे/ ज्ञानाचे चिकित्सक निरीक्षण (उपनिषदातील मनोमय व विज्ञानमय कोषांवर आधारित)”
- प्रस्तुत संशोधन हे पूर्णपणे निवड आणि सर्वेक्षण यावर आधारित आहे.
वरील सर्व मुद्यांचा विचार करता प्रस्तुत संशोधन हे सर्वेक्षण पद्धतीमध्ये येत असल्याने संशोधकाने संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीची निवड केलेली आहे.

३.३. संशोधन साधने :-

संशोधकाने संशोधनासाठी जो विषय निवडलेला आहे त्या विषयाशी संबंधित विविध प्रकारची माहिती संकलित करावी लागते. ती संकलित करण्याची विविध साधने आहेत. या अनेक साधनांमधून संशोधकाला साधनांच्या गुणदोषांची व मर्यादांची जाणीव असणे आवश्यक आहे. या साधनांपैकी एक अथवा अनेक साधनांचा वापर संशोधक करू शकतो. ही माहिती संख्यात्मक व गुणात्मक स्वरूपाची असू शकते. विविध प्रकारच्या संशोधनांचे वर्गीकरण खालील आकृतीत दाखविले आहे.

आकृती क्रमांक १ – संशोधन साधने

प्रस्तुत संशोधनासाठी वापरलेली साधने :

संशोधन साधनाच्या स्वरूपाचा विचार करता प्रस्तुत संशोधनाची माहिती संकलित करण्यासाठी खालील प्रकारचे साधन वापरले.

• मतावली (पालकांसाठी)

संशोधकाला मर्यादित वेळेत अधिकाधिक मोठ्या लोकसंख्येकडून प्रतिसाद हवा होता. प्रत्येक व्यक्तीशी प्रत्यक्ष संपर्क करणे अशक्य होते म्हणून मतावली या साधनाचा वापर केला. मतावलीच्या अभ्यासवस्तूच्या संदर्भात एकूण ४० प्रश्न तयार केले. प्रश्नावलीची एकूण २ मुख्य विभागात रचना केली. त्यामध्ये मनोमय व विज्ञानमय कोश या दोन भागात मतावलीची विभागणी केली. तयार केलेली मतावली तज्ज्ञांना तपासण्यासाठी दिली.

कोष्टक क्रं. १
संशोधन साधनांची रचना व विकसनाचे वेळापत्रक

अ.नं.	कालावधी	तपशील
१	१५ नोव्हेंबर ते ३० नोव्हेंबर, २०१९	संशोधन साधनांचा अभ्यास
		साधनांनुसार घटकांची निश्चिती
		तज्ज्ञांकडून संशोधन साधनांची तपासणी
२	१ डिसेंबर ते ३१ डिसेंबर, २०१९	साधनांची प्राथमिक रचना आणि प्रशासन
		साधननिहाय घटक विश्लेषण
		साधनांची अंतिम रचना आणि प्रशासन
		साधनांचे प्रमाणीकरण

संशोधनाची संकलित केलेली माहिती अधिक वैध व विश्वसनीय असणे गरजेचे असते. संशोधन साधनांच्या विश्वसनीयतेवर व वैधतेवरच संशोधनासाठी सहकलित केलेल्या माहितीची व पर्यायाने त्यावरून काढलेल्या निष्कर्षांची विश्वसनीयता व वैधता अवलंबून असते. संशोधन साधनांची विश्वसनीयता व वैधता वाढविण्यासाठी प्रमाणीकरण करून संशोधन साधने विकसित केली आहेत. यादृष्टीने पर्यायी साधनांद्वारे तसेच पडताळा प्रश्नांद्वारे साधनांची विश्वसनीयता वाढवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तसेच संशोधन साधनांमध्ये अधिक संशोधन उद्दिष्टांसंबंधित घटकांचा, आशयाचा विचार व्हावा यासाठी ती ३ तज्ज्ञांना दाखविली.

सर्वच संशोधन साधनांचे विकसन खालील प्रमुख टप्प्यांमधून होते.

टप्पा १:

प्रत्येक साधनांची उद्दिष्टे निश्चित केली. साधनाद्वारे कोणत्या प्रतिसादकाकडून कोणती माहिती संकलित करावयाची आहे हे निश्चित केले. प्रतिसादकाद्वारे माहिती भरून घ्यावयाची की निरीक्षण करून नोंद करायची ते निश्चित केले.

टप्पा २:

प्रत्येक साधनातील उद्दिष्टानुसार घटक निश्चित केले. प्रत्येक घटकाला अनुसरून उपघटक निश्चित केले.

टप्पा ३

मतावलीसाठी प्रश्न व पर्याय निश्चित केले. निरीक्षण कोणत्या बाबीचे करावयाचे आहे, त्याचे मुद्दे तयार करून वरील सर्व साधनांचा प्रारंभिक नमुना तयार केला.

टप्पा ४:

तयार झालेली साधने स्वतः संशोधकाने मार्गदर्शकासह उद्दिष्टासंदर्भात व संरचनेच्या दृष्टीने तपासली. तसेच तज्ज्ञांकडे ती तपासण्यासाठी दिली. (संशोधन साधने ज्या तज्ज्ञांना तपासण्यासाठी दिली, त्यांची यादी परिशिष्ट 'ब' मध्ये जोडली आहे).

संशोधकाने त्यानंतर संशोधन साधने तयार केली. सदर संशोधन साधने तयार केल्यानंतर ती जास्तीत जास्त विश्वसनीय व्हावीत या हेतूने ती प्रमाणित करून घेण्यासाठी संशोधकाचे मार्गदर्शक व जाणकार व्यक्तींशी चर्चा करण्यात आली.

टप्पा ५

तज्ज्ञांनी तपासलेल्या साधनांमध्ये आवश्यक त्या दुरुस्त्या करून घेण्यात आल्या.

टप्पा ६

टप्पा ४ मधील तज्ज्ञांकडून आलेल्या सूचना, दुरुस्त्या व टप्पा ५ मधील प्राथमिक चाचणीच्या अनुभवावरून सर्व साधनांमध्ये आवश्यक त्या दुरुस्त्या करून संशोधन साधने विकसित केली.

३.४. नमुना निवड :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दती निश्चित केल्यानंतर मतावली या साधनाद्वारे संशोधन कार्यवाहीसाठी प्रथमतः नमुना निवड करणे आवश्यक असते. संशोधन कोणासाठी व कोणावर करावयाचे याची माहिती संशोधनकर्त्यास असणे आवश्यक असते. कोणते जिल्हे, कोणत्या शाळा, कोणते पालक यांची निवड कशी व कोणत्या तत्वानुसार केली? नमुना निवड कशी केली? याचा स्पष्ट उल्लेख असणे आवश्यक असते. संशोधनासाठी नेहमीच जो विषय निवडलेला असतो त्या विषयाच्या संबंधित संपूर्ण जनसंख्या निवडून अभ्यास करणे संशोधकाला शक्य होत नाही. म्हणून संशोधकाला संपूर्ण सामग्रीची निवड व अभ्यास न करता त्यातून सामग्रीच्या प्रातिनिधिक एककाची निवड करावी लागते.

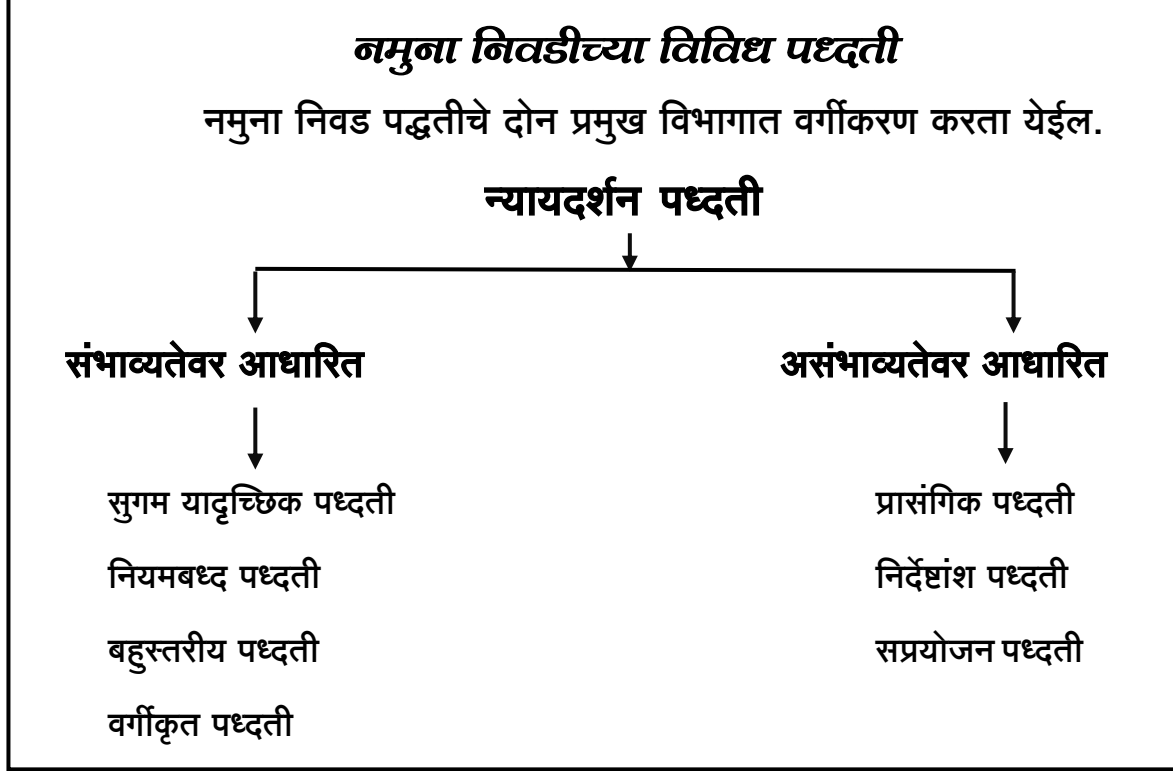
शैक्षणिक संशोधनामध्ये समस्येचे उत्तर शोधून संशोधन प्रक्रिया पूर्ण करण्यासाठी जी माहिती प्राप्त करावी लागते ती व्यक्ती व संस्थांकडून मिळवावी लागते. यांनाच प्रतिसादक असे म्हणतात. एका विशिष्ट गटातील सर्व प्रतिसादकांना ‘जनसंख्या’ असेही म्हणतात.

जनसंख्येत सर्व घटकांचा अंतर्भाव असतो. संशोधनामध्ये संपूर्ण जनसंख्येचा समावेश करणे शक्य नसते. याचाच परिणाम म्हणून जनसंख्येची प्रातिनिधिक नमुना निवड करणे आवश्यक ठरते. जनसंख्येच्या तथ्यांविषयी पूर्वानुमान करण्याकरिता जनसंख्येतून निवडलेली व्यक्ती किंवा लहान समूह यांच्या लहान संचाला **नमुना** असेही म्हणतात. नमुना (Sample) हा जनसंख्येचा एक भाग असतो. नमुना हा जनसंख्येच्या प्रवृत्तीविषयी पूर्वानुमान करताना तो आधारभूत असतो. नमुना जर पूर्णपणे प्रातिनिधिक स्वरूपाचा असेल तर जनसंख्येतून निवडलेल्या नमुन्याचा उपयोग करून आलेले निष्कर्ष यामध्ये जास्त फरक करता येत नाही.

नमुना निवडीसंदर्भात जॉन बेस्ट यांनी म्हटले आहे, “There is no fixed number of percentage of subject that determine the size of an adequate sample.” नमुना निवडीसंबंधी **George & Hatt** म्हणतात, “ A Sample, as the name implies, is smaller representative of a large whole.” **बोगार्डसची व्याख्या**, “Sampling is the selection of certain percentage of a group items according to a pre-determined plan.”

संशोधनासाठी जनसंख्येतून नमुना निवडीच्या अनेक पध्दती आहेत.

आकृतीचे क्रमांक २ : नमुना निवड

संशोधकाने वरील सर्व संभाव्यता व असंभाव्यता दोन्ही नियमांवर आधारित पद्धतींचा अभ्यास करून स्वतःच्या संशोधनास योग्य पद्धती कोणती आहे ते ठरवावे लागते.

जनसंख्येतुन नमुन्याचे घटक निवडताना ते निवडले जाण्याची निश्चित संभाव्यता ज्या पद्धतीत सांगता येते त्यास “संभाव्यता पद्धती” म्हणतात आणि ज्या पद्धतीत अभ्यासक आपल्या व्यक्तिगत निर्णयानुसार जनसंख्येचे प्रतिनिधित्व करू शकणा-या नमुना गटाची निवड करतो त्यास “असंभाव्यता पद्धती” असे म्हणतात.

संभाव्यता पद्धतीमध्ये नमुन्याची निपक्षपातीपणे निवड करण्यात येते. यामध्ये निवडलेला नमुना हा संपूर्ण जनसंख्येचा प्रातिनिधिक असतो. नमुना गटातून निघणारे निष्कर्ष हे संपूर्ण जनसंख्येला लागू पडतात.

★ संशोधनासाठी नमुना निवड :

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधक पुढीलप्रमाणे नमुना निवड करणार आहे.

सर्वेक्षण पद्धत (संभाव्यता)

- पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील निवडक ८ माध्यमिक विद्यालयातील ८वी / ९वी चे शालेय पालक (प्रत्येकी ३० - ४० अपेक्षित).
- ३ प्रकारच्या शाळा (CBSE/Eng./मराठी माध्यम).

३.५. संख्याशास्त्रीय तंत्रे :-

प्रस्तुत संशोधन हे वर्तमान स्थितीशी निगडित असल्याने त्याचबरोबर संगणक प्रयोगशाळेची सद्यस्थिती कशी आहे हे पाहण्यासाठी केलेले असल्यामुळे मिळालेल्या माहितीच्या विश्लेषणासाठी शेकडेवारी या संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर केला गेला.

३.६. समारोप:-

प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनासाठी वापरलेली संशोधन पद्धती, माहिती संकलनासाठीची साधने, साधनांचे स्वरूप व विकसन, संशोधन साधनांची रचना आणि विकसनाचे वेळापत्रक, संशोधन साधनांच्या विकसनाच्या संदर्भात तज्ज्ञांनी दिलेल्या सूचना व दुरुस्त्या, नमुना निवड, संशोधन साधनांच्या विकसनासाठी घेतलेल्या प्राथमिक चाचणीतील प्राध्यापक, प्राचार्य व अभ्यास मंडळ चेअरमन, अभ्यास मंडळ सदस्यांची संख्या, संशोधनाची कार्यवाही व संख्याशास्त्रीय तंत्रे इ. बाबींची चर्चा केली आहे. पुढील प्रकरणात संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केले आहे.

=====

प्रकरण चौथे

संकलित माहिती : विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

4.1		प्रास्ताविक
4.2		संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.1	कोष्टक क्र.2 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.2	कोष्टक क्र.3 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.3	कोष्टक क्र.4 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.4	कोष्टक क्र.5 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.5	कोष्टक क्र.6 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.6	कोष्टक क्र.7 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
	4.2.7	कोष्टक क्र.8 नुसार संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन
4.3		समारोप

4.1 : प्रास्ताविक

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये संशोधकाने “मतावली” (Opinionaire), ह्या साधनाद्वारे संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केलेले आहे.

पालकांच्या ‘मतावलीमधील’ प्रश्नांची सत्यता पडताळणीसाठी काही तज्ञ लोकांच्या भेटी घेऊन प्राप्त माहितीचा अन्वयार्थ लावलेला आहे.

माहितीचे विश्लेषण पुढील सात कोष्टकांच्या सहाय्याने करून, त्याचे अर्थनिर्वचन करून निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहेत.

4.2 : कोष्टकानुसार संकलित माहितीचे विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन

4.2.1 : कोष्टक क्रमांक 2

“मतावली” (Opinione) रचनात्मक स्वरूप		
एकूण वेळ	:	1 तास 10 मिनिटे (70 मिनिटे)
विषयाची ओळख	:	20 मिनिटे
मतावली सोडविणे	:	50 मिनिटे
एकूण प्रश्न	:	40
एकूण गुण	:	90
मनोमय कोश	:	25 प्रश्न (57 गुण)
विज्ञानमय कोश	:	15 प्रश्न (33 गुण)
एकूण	:	40 प्रश्न (एकूण 90 गुण)

❖ पुण्यातील व पिंपरी-चिंचवड शहरातील प्रत्येकी चार (एकूण आठ) शाळेतील इयत्ता 8वी व 9वी मधील 198 पालकांचा सहभाग.

(एकूण पालक : 1488, सहभागी पालकांचे शेकडा प्रमाण : 13%)

कोष्टक क्रमांक 2

मतावली : प्रश्नांचे स्वरूप व गुणदान

अ.क्र.	कोश	प्रश्नांचे स्वरूप			गुणदान		
		सैद्धान्तिक	उपयोजनात्मक	Total	सैद्धान्तिक	उपयोजनात्मक	Total
1	मनोमय	9	16	25	$9 \times 1 = 9$	$16 \times 3 = 48$	57
2	विज्ञानमय कोश	6	9	15	$6 \times 1 = 6$	$9 \times 3 = 27$	33
	एकूण	15	25	40	15	75	90

वरील कोष्टक क्र.2 वरून असे दिसून येते कि

- ❖ मनोमय कोशावर अधिक भर देण्यात आलेला आहे.
- ❖ उपयोजनात्मक प्रश्न तुलनेने सोपे असल्यामुळे त्या प्रश्नांना अधिक गुण देण्यात आलेले आहेत.
- ❖ सैद्धान्तिक प्रश्न मुलभूत माहितीवर आधारित आहेत.

4.2.2 : कोष्टक क्रमांक 3

“मतावलीची” श्रेणीबद्ध रचना (गुणांवर आधारित)

अ.क्र.	श्रेणी प्रकार	गुणदानाची श्रेणी रचना	
1	न्यूनतम (Lower Level)	1 – 32	
2	मध्यम (Moderate Level)	33 – 54	
3	उच्च (Higher Level)	55 – 76	
4	उच्चतम (Highest Level)	77 – 90	

“मतावलीची श्रेणीबद्ध रचना : पार्श्वभूमी”

- a) किमान (Minimum) गुण = 1
कमाल (Maximum) गुण = 90
- b) न्यूनतम श्रेणी (Lower Level)

❖ उत्तीर्ण होण्याची किमान पातळी = 35%

$$\therefore 100 \rightarrow 35$$

$$90 \rightarrow x$$

$$\therefore \frac{100}{90} = \frac{35}{x}$$

$$\therefore x \approx 31.5$$

$$\therefore x = 32$$

$\therefore$ न्यूनतम श्रेणीची कमाल पातळी = 32

$\therefore$ न्यूनतम श्रेणी (Lower Level) = 1 – 32

c) मध्यम श्रेणी (Moderate Level)

❖ गुणांची मध्यम किमान पातळी = 60%

$$\therefore 100 \rightarrow 60$$

$$90 \rightarrow y$$

$$\text{मध्यम श्रेणी (Moderate Level)} = 33 - 54$$

$$\therefore \frac{100}{90} = \frac{60}{y}$$

$$\therefore y = 54$$

d) उच्चतम श्रेणी (Highest Level)

❖ गुणांची उच्च पातळी = 75%

$$\therefore 100 \rightarrow 75$$

$$90 \rightarrow z$$

$$\therefore \frac{100}{90} = \frac{75}{z}$$

$$\therefore z \approx 76.5$$

$$\therefore z = 77$$

$$\therefore \text{उच्चतम श्रेणी (Highest Level)} = 77 - 90$$

e) उच्च श्रेणी (Higher Level)

❖ उच्चतम श्रेणी (Highest Level) व मध्यम श्रेणी (Moderate Level) ह्यां मधील श्रेणी (Higher Level) ही उच्च श्रेणी आहे.

$$\therefore \text{उच्च श्रेणी (Highest Level)} = 55 - 76$$

कोष्टक क्र. 3 वरील श्रेणीच्या पालकांच्या “मतावलीच्या” प्रतिसादाचे विश्लेषण व त्यानुसार अर्थनिर्वचन करण्यात आले आहे.

4.2.3 : कोष्टक क्रमांक 4

8 शाळेतील “एकूण पालक” व त्यापैकी “प्रत्यक्ष सर्वेक्षणात सहभागी झालेले पालक” त्यांची संख्या व शेकडा प्रमाण.

Sr. No.	Total No. of Student in School					Total No. of Students (Parents) Present in Survey					%
	8 th		9 th		Total	8 th		9 th		Total	
	B	G	B	G		B	G	B	G		
1	19	27	22	18	86	4	12	3	7	26	30
2	54	48	53	48	203	5	2	9	5	21	10
3	17	9	14	12	52	5	5	3	5	18	35
4	44	59	42	80	225	12	11	12	6	41	18
5	18	10	35	20	83	5	2	8	10	25	30
6	110	60	101	37	308	13	6	10	8	37	12
7	39	46	43	38	166	1	5	6	5	17	10
8	99	87	96	83	365	0	2	5	6	13	4
Total					1488	45	45	56	52	198	13%

$$\begin{aligned}\text{सरासरी \%} &= \frac{19800}{1488} \\ &= 13\%\end{aligned}$$

वरील कोष्टक 4 वरून असे निदर्शनास येते कि,

- ❖ सर्वेक्षणात सामिल झालेल्या पालकांचा प्रतिसाद (13%) आहे.
- ❖ आठही शाळांची सर्वेक्षणात सामिल झालेल्या पालकांची सरासरी 25% $\left(\frac{198}{8}\right)$ आहे.
- ❖ इयत्ता 9वीच्या पालकांची संख्या (108) ही 8वीच्या पालकांपेक्षा (90) अधिक आहे.
- ❖ प्रतिसादकांपैकी मुलींचे (97) व मुलांचे (101) पालक जवळ जवळ सारखे आहेत.

अर्थनिर्वचन

- 1) प्रतिसादकांचे एकंदरित शेकडा प्रमाण (13%) कमी आहे. ही बाब गंभीर आहे.
- 2) इयत्ता 9वीचे पालक अधिक जागरूक वाटतात.

4.2.4 : कोष्टक क्रमांक 5

गुणांच्या श्रेणीबद्ध रचनेवर आधारित प्रतिसादकांची (पालकांची) संख्या व शेकडा प्रमाण.

सर्वेक्षण क्र. Survey No.	प्रतिसादकांची (पालकांची संख्या) व शेकडा प्रमाण गुणांची श्रेणीबद्ध रचना				
	न्युनतम Lower 1 – 32	मध्यम Moderate 33 – 54	उच्च Higher 55 – 76	उच्चतम Highest 77 – 90	एकुण Total
1	2	8	16	-	26
2	-	6	15	-	21
3	2	2	14	-	18
4	3	7	31	-	41
5	7	11	7	-	25
6	1	7	28	1	37
7	1	2	13	1	17
8	-	-	12	1	13
Total	16 (8 %)	43 (22 %)	136 (68 %)	3 (2 %)	198 (100 %)

वरील कोष्टक 5 वरून असे निदर्शनास येत आहे कि,

- ❖ उच्चतम श्रेणीत (2%) व न्युनतम श्रेणीत (8%) प्रतिसादकांची (पालकांची) संख्या कमी आहे.
- ❖ सर्वात जास्त प्रतिसाद हा उच्चश्रेणीत (68%) आहे.
- ❖ त्याखालोखाल, मध्यमश्रेणीत (22%) आहे.

अर्थनिर्वचन

- ❖ प्रतिसादकांपैकी सर्वात जास्त प्रतिसादक (पालक) हे उच्चगटात मोडतात.

4.2.5 : कोष्टक क्रमांक 6

गुणांच्या श्रेणीबद्ध रचनेवर आधारित, मराठी माध्यम व इंग्रजी माध्यमांच्या शाळेच्या प्रतिसादकांचा (पालक) तुलनात्मक अभ्यास.

माध्यम (Medium)	प्रतिसादकांची (पालकांची) गुणांची श्रेणीबद्ध रचना						एकुण संख्या व शेकडा प्रमाण			
	न्युनतम Lower 1 – 32		मध्यम Moderate 33 – 54		उच्च Higher 55 – 76		उच्चतम Highest 77 – 90		एकुण Total	
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%
1) 4 मराठी माध्यमाच्या शाळा	10	9%	32	29%	66	61%	1	1%	109	100%
2) 4 इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा	6	7%	11	12%	70	79%	2	2%	89	100%
Total	16		43		136		3		198	

वरील कोष्टक 6 वरून असे निदर्शनास येत आहे कि,

- ❖ मराठी माध्यमाच्या शाळेच्या प्रतिसादकांची संख्या (109) जास्त आहे.
- ❖ न्यूनतम श्रेणी : मराठी माध्यमाच्या पालकांची संख्या (9%) जास्त आहे.
- ❖ मध्यम श्रेणी : मराठी माध्यमाच्या पालकांची संख्या (29%) जास्त आहे.
- ❖ उच्च श्रेणी : इंग्रजी माध्यमाच्या पालकांची संख्या (79%) जास्त आहे.
- ❖ उच्चतम श्रेणी : इंग्रजी माध्यमाच्या पालकांची संख्या (2%) जास्त आहे.

अर्थनिर्वचन

- ❖ इंग्रजी माध्यमाचे पालक अधिक जागरूक विचारशील, संवेदनशील आहेत.
- ❖ पण मराठी माध्यमाचे पालक तुलनेने गुणवत्तेत कमी पडतात, ही गोष्ट गंभीर आहे.

4.2.6 : कोष्टक क्रमांक 7

गुणांच्या श्रेणीबद्ध रचनेवर आधारित, पुणे शहर व पिंपरी-चिंचवड शहर, ह्यातील शाळेतील प्रतिसादकांचा (पालकांचा) तुलनात्मक अभ्यास.

शहर	प्रतिसादकांची (पालकांची) एकुण संख्या व शेकडा प्रमाण									
	गुणांची श्रेणीबद्ध रचना									
	न्यूनतम Lower 1 – 32		मध्यम Moderate 33 – 54		उच्च Higher 55 – 76		उच्चतम Highest 77 – 90		एकुण Total	
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%
1) पिंपरी चिंचवड शहरातील चार शाळा	7	6%	23	22%	76	72%	0	0%	106	100%
2) पुणे शहरातील चार शाळा	9	10%	20	22%	60	65%	3	3%	92	100%
Total	16		43		136		3		198	100%

वरील कोष्टक 7 वरून असे निदर्शनास येत आहे कि,

- ❖ पिंपरी-चिंचवड शहरातील प्रतिसादकांची संख्या (106) जास्त आहे.
- ❖ न्यूनतम श्रेणी : पिंपरी-चिंचवड शहरातील प्रतिसादकांची संख्या (6%) तुलनेने कमी आहे.
- ❖ मध्यम श्रेणी : दोन्ही शहरांतील प्रतिसादकांची संख्या (22%) सारखी आहे.
- ❖ उच्च श्रेणी : पिंपरी-चिंचवड शहरातील प्रतिसादकांची संख्या (72%) तुलनेने जास्त आहे.
- ❖ उच्चतम श्रेणी : पुणे शहरातील प्रतिसादकांची संख्या (3%) तुलनेने जास्त आहे.

अर्थनिर्वचन

- ❖ दोन्ही शहरातील प्रतिसादकांची संख्या श्रेणीत जवळजवळ सारखी आहे. फारसा फरक नाही.
- ❖ म्हणजेच दोन्ही शहरांतील पालकांच्या गुणवत्तेत फारसा फरक नाही. ही बाब अधिक चांगली आहे.

4.2.7 : कोष्टक क्रमांक 8

सर्वेक्षणात सहभागी झालेल्या स्त्री प्रतिसादकांचा (स्त्री पालक) व पुरुष प्रतिसादकांचा (पुरुष पालक) तुलनात्मक अभ्यास.

सर्वेक्षण क्र. Survey No.	प्रतिसादकांची (स्त्री व पुरुष) संख्या व शेकडा प्रमाण				
	स्त्री प्रतिसादक		पुरुष प्रतिसाद		एकुण Total
	संख्या	%	संख्या	%	
1	21	81%	5	19%	26
2	21	100%	0	0%	21
3	15	83%	3	17%	18
4	22	54%	19	46%	41
5	25	100%	0	0%	25
6	21	57%	16	43%	37
7	11	65%	6	35%	17
8	12	92%	1	8%	13
Total %	148	75% (Avg.)	50	25% (Avg.)	198 (100 %)

वरील कोष्टक 8 वरून असे निदर्शनास येत आहे कि,

- ❖ पुरुष प्रतिसादकांच्या तुलनेत स्त्री प्रतिसादकांची संख्या खूपच जास्त आहे.
- ❖ दोन शाळेत सर्वच प्रतिसादक स्त्री (महिला) पालक आहेत.
- ❖ तीन शाळेत स्त्री व पुरुष प्रतिसादकांचा सहभाग जवळ जवळ सारखा आहे.

अर्थनिर्वचन

- ❖ पुरुष प्रतिसादकांचा सहभाग खूपच कमी (25%) आहे. ही बाब गंभीर आहे. त्याच्या योग्य कारणांचा शोध घेणे आवश्यक आहे.
- ❖ हीच परिस्थिती दोन्ही प्रकारच्या माध्यमात (इंग्रजी व मराठी) व दोन्ही शहरात (पिंपरी-चिंचवड व पुणे) कमी अधिक प्रमाणात सारखी आहे. ही गोष्ट चिंताजनक आहे.

4.3 : समारोप

- प्रस्तुत प्रकरणात संशोधकाने संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन शेकडेवारी या संख्याशास्त्रिय तंत्राच्या सहाय्याने केलेले आहे.
- प्रतिसादकांच्या (शालेय पालकांच्या) 'मतावलीतुन' संकलित केलेल्या माहितीचे उद्दिष्टानुसार विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केले आहे.
- त्या प्राप्त माहितीचा अन्वयार्थ लावलेला आहे.
- पुढील प्रकरणात सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी सुचविण्यात आलेले आहेत.

प्रकरण पाचवे
सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी

5.1	प्रास्ताविक
5.2	सारांश
5.3	निष्कर्ष
5.4	शिफारशी
5.5	समारोप

5.1 : प्रास्ताविक

मागील प्रकरणात संशोधनाच्या विविध साधनांच्या सहाय्याने संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केलेले आहे. प्रस्तुत प्रकरणात सारांश, निष्कर्ष, शिफारशी व पुढील संशोधनासाठी विषय यांची माहिती दिलेली आहे.

5.2 : सारांश

संशोधन समस्येचे शिर्षक :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने समस्येचे शब्दांकन पुढीलप्रमाणे केले आहे.

“पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील निवडक शाळेतील शालेय पालकांमध्ये (८वी / ९वी), त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतल्या माहितीचे/ ज्ञानाचे चिकित्सक निरीक्षण (उपनिषदातील मनोमय व विज्ञानमय कोषांवर आधारित)”

प्रस्तुत समस्येतील विधानात अंतर्भूत काही पारिभाषिक शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या पुढीलप्रमाणे केल्या आहेत.

कार्यात्मक व्याख्या :-

(अ) पिंपरी चिंचवड व पुणे शहर :- महाराष्ट्रातील दोन प्रमुख शहरे

(ब) शालेय पालक (इयत्ता ८वी, ९वी) व त्यांचे पाल्य :- इयत्ता ८वी, ९वी चे २०१९-२०२०

या शैक्षणिक वर्षातील पिंपरी चिंचवड व पुणे शहरातील प्रत्येकी चार शाळांतील विद्यार्थी व त्यांचे पालक.

(क) चिकित्सक निरीक्षण :- वरील पालकांमध्ये, त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील असलेल्या माहितीचे काळजीपूर्वक (मनोमय व विज्ञानमय कोषावर आधारित) निरीक्षण करणे.

(ड) मनोमय कोष व विज्ञानमय कोष :-

- पंचकोश :- तैत्तिरीयोपनिषदातील ब्रम्हवल्लीच्या पहिल्या पाच अनुवाकांमध्ये “अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय, व आनंदमय ” अशा संज्ञा येतात. या संज्ञा आठव्या शतकानंतर पंचकोश म्हणून रुढ झाल्या आहेत.
- मनोमय कोश :- मनोमय कोशामध्ये मन आणि ज्ञानेंद्रिये यांचा समावेश होतो. ब्रम्हवल्लीच्या तिस-या अनुवाकाच्या उत्तरार्धात मनोमयाचे वर्णन आहे.
- विज्ञानमय कोश :- विज्ञानमय कोशामध्ये बुद्धि व ज्ञानेंद्रियांचा समावेश होतो. ब्रम्हवल्लीच्या चौथ्या अनुवाकाच्या उत्तरार्धात विज्ञानमयाचे वर्णन आहे.

(इ) व्यक्तिमत्व विकास :- व्यक्तिमत्व विकासात विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, शैक्षणिक अशा सर्वांगीण विकासाच्या पैलूंचा विचार केला जातो.

(ई) विकसित करणे :- वरील विषयांवर आधारित ८वी व ९वी च्या शालेय पालकांसाठी मार्गदर्शनपर कार्यक्रम तयार करणे व ते राबविणे.

संशोधनाची गरज व महत्त्व :-

- पालकत्वाची प्रक्रिया अधिक प्रभावीपणे पार पाडणे गरजेचे आहे.
- ह्यासाठी पंचकोशातील संकल्पनांचा वापर शास्त्रीय पद्धतीने कसा करता येईल हे या संशोधनाचे सुत्र आहे.
- प्राचीन भारतीय संस्कृतीतील ज्ञान / शास्त्र ह्यांचा परिचय समाजाला होणे आवश्यक आहे.
- पालकांना त्यांच्या जबाबदारीची व बदलत्या परिस्थितीची जाणिव करून देणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

- १) व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील मनोमय व विज्ञानमय कोषावर आधारित संकल्पनांचा अभ्यास करणे.
- २) त्या संकल्पनांवर आधारित ८वी व ९वी च्या शालेय पालकांसाठी मतावली तयार करणे.
- ३) त्या मतावलीच्या आधारे, शालेय पालकांमध्ये सर्वेक्षण करणे.
- ४) त्या सर्वेक्षणाच्या निकषांवर आधारित, त्या पालकांमध्ये व्यक्तिमत्व विकासाबाबतीतल्या माहितीचे/जाणिवांचे चिकित्सक निरीक्षण करणे.

संशोधनाची गृहितके :-

वरील संशोधन सर्वेक्षण ह्या स्वरूपाचे आहे. त्यामुळे गृहितके व त्यावर आधारित परिकल्पना मांडलेली नाही.

संशोधनाची व्याप्ती :-

- प्रस्तुत संशोधनात , पुणे व पिंपरी - चिंचवड शहरातील प्रत्येकी चार अशा एकूण आठ शाळांचा समावेश आहे. ह्या पैकी चार इंग्रजी व चार मराठी माध्यमाच्या शाळा आहेत.
- प्रस्तुत संशोधनात वरील आठ शाळांमधील २०१९-२०२० या शैक्षणिक वर्षातील इयत्ता ८ वी व ९ वीच्या सर्व शालेय पालकांचा समावेश आहे.
- प्रस्तुत संशोधनात, मनोमय व विज्ञानमय कोशाच्या संकल्पनांवर आधारित मतावली बनवून, त्या आधारित वरील पालकांमध्ये सर्वेक्षण करून, त्या पालकांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतील माहितीचे चिकित्सक निरीक्षण करण्यात येणार आहे.

संशोधनाच्या मर्यादा :-

- प्रस्तुत संशोधन पुणे व पिंपरी - चिंचवड शहरातील फक्त आठ शाळांमधील ८ वी व ९ वी च्या शालेय पालकांसाठीच मर्यादित आहे.
- प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष २०१९ - २०२० या कालावधीपुरतेच मर्यादित आहे.

प्रकरण योजना :-

प्रकरण १ : प्रस्तावना : प्रस्तुत संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी काय आहे, संशोधन समस्येची गरज का निर्माण झाली यासंबंधीचे विवेचन या प्रकरणात केले असून समस्येचे शब्दांकन केले आहे. संशोधन विषयात वापरलेल्या विविध संज्ञा व त्यांच्या कार्यात्मक व्याख्यांचे स्पष्टीकरण केले आहे. संशोधन समस्येची पार्श्वभूमी, गरज, महत्व, व्याप्ती, मर्यादा स्पष्ट केल्या असून संशोधन समस्येची उद्दिष्टे स्पष्ट केली आहेत.

प्रकरण २ : संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा व संशोधनांचा आढावा : प्रस्तुत प्रकरणात संशोधन समस्येशी संबंधित संशोधन साहित्य अभ्यासाची उद्दिष्टे स्पष्ट केली आहेत. संबंधित साहित्य व संशोधनाचा आढावा घेताना दोन टप्प्यात घेण्यात आलेला आहे. पहिल्या टप्प्यात संशोधनाशी संबंधित साहित्याचा आढावा व दुस-या टप्प्यात संशोधनाशी संबंधित संशोधनांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

आतापर्यंत संशोधन समस्येशी संबंधित या क्षेत्रात कोणते संशोधन झाले आहे. कोणत्या प्रकारची सामग्री गोळा करण्यात आली, त्यासाठी कोणती संशोधन साधने वापरली, कोणती संशोधन पद्धती वापरली, संकलित माहितीचा अन्वयार्थ कसा लावण्यात आला, कोणते निष्कर्ष काढण्यात आले, कोणत्या शिफारशी करण्यात आल्या याविषयीची माहिती दिली आहे. हे प्रकरण संशोधकाला प्रस्तुत संशोधन कसे करावे याविषयी मार्गदर्शनपर ठरले आहे.

प्रकरण ३ : संशोधनाची कार्यपद्धती : या प्रकरणात संशोधन समस्या निवडीपासून अहवाल सादरीकरणापर्यंतची कार्यपद्धती नमूद करण्यात आलेली आहे. संशोधनासाठी वापरलेली संशोधन पद्धती, नमुना निवड कशा प्रकारे व किती केली? तसेच संशोधनामध्ये माहिती गोळा करण्यासाठी कोणकोणत्या साधनांचा वापर केला? हे स्पष्ट केले आहे. प्रश्नावली, मुलाखती या साधनांची रचना, विकसन, विकसनाचे टप्पे, प्रकार, प्रश्नसंख्या इ. बाबीही नमूद केल्या आहेत. सदर संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी कोणत्या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा व प्रकारांचा उपयोग केला आहे? याची संक्षिप्त माहिती स्पष्ट केली आहे.

प्रकरण ४ : संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन : या प्रकरणामध्ये शाळेतील पालकांना प्रश्नावली देऊन त्यांच्याकडून पाल्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाच्या बाबतीतील माहिती व ज्ञान ह्या संदर्भातील माहितीचा समावेश करण्यात आला होता.

प्रकरण ५ : सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी : प्रस्तुत प्रकरणात संशोधनाचा सारांश, संशोधनाचे निष्कर्ष व शिफारशी तसेच पुढील संशोधनासाठीचे विषय यांचा ऊहापोह केला आहे.

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधन पद्धतीची निवड :-

प्रस्तुत संशोधन हे वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्याने वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. शिक्षण क्षेत्रातील सध्याच्या प्रवृत्तीचा अभ्यास या पद्धतीने केला जात असल्याने व्यवहारातील समस्या सोडविण्यासाठी ही संशोधन पद्धती प्रभावी ठरते.

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धती निवडली. सर्वेक्षण पद्धती ही प्रस्तुत संशोधनाशी संबंधित असून वेगवेगळ्या घटकांकडून माहितीचे संकलन करावयाचे होते. समाजातील विविध घटकांकडून माहितीचे संकलन करण्यासाठी सर्वेक्षण पद्धती ही अतिशय उपयुक्त आहे.

संशोधकाने सर्वेक्षण पद्धतीचीच निवड केली कारण,

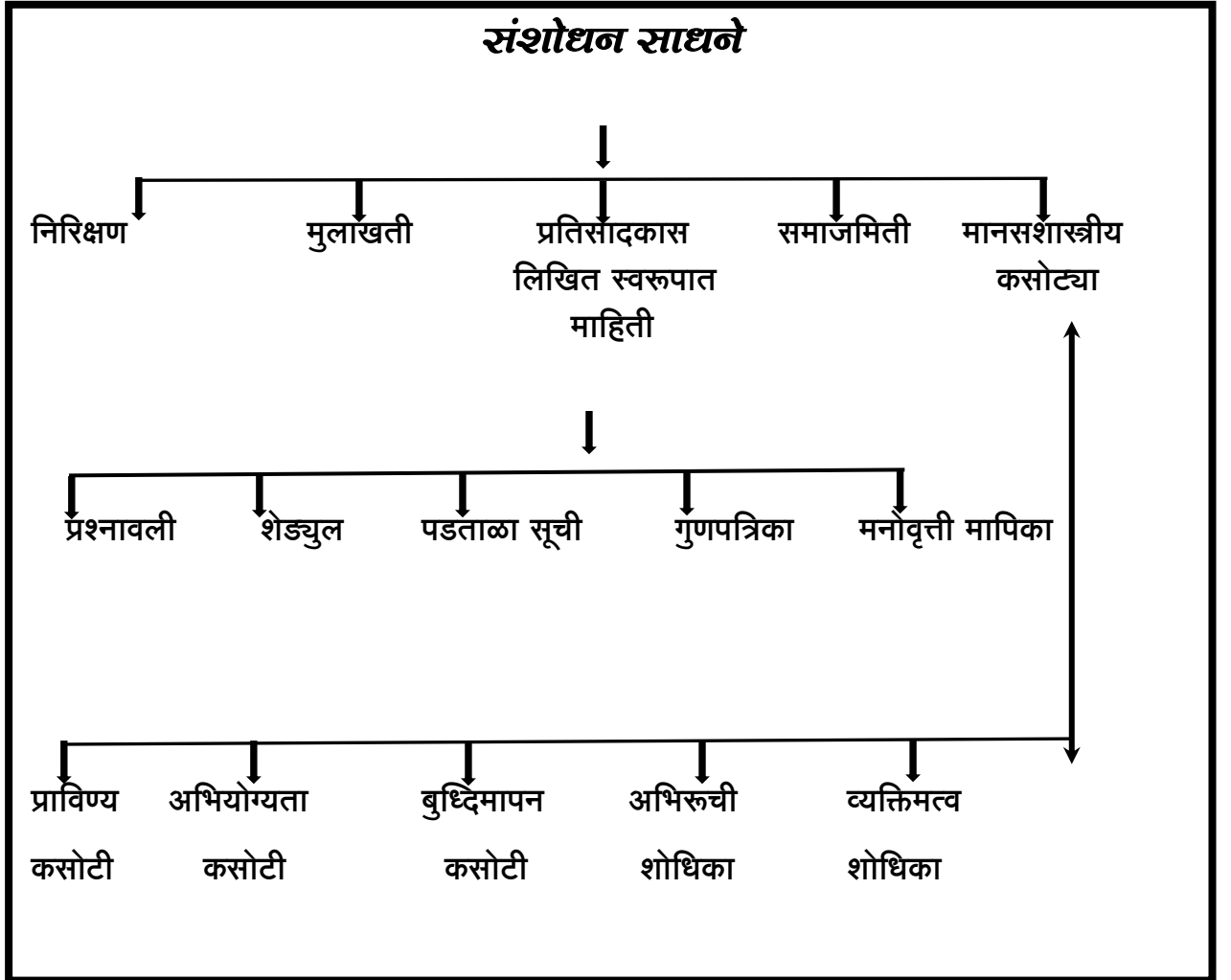
- संशोधनाचा प्रमुख उद्देश, “पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील निवडक शाळेतील शालेय पालकांमध्ये (८वी / ९वी), त्यांच्या पाल्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीतल्या माहितीचे/ ज्ञानाचे चिकित्सक निरीक्षण (उपनिषदातील मनोमय व विज्ञानमय कोषांवर आधारित)”
- प्रस्तुत संशोधन हे पूर्णपणे निवड आणि सर्वेक्षण यावर आधारित आहे. वरील सर्व मुद्यांचा विचार करता प्रस्तुत संशोधन हे सर्वेक्षण पद्धतीमध्ये येत असल्याने संशोधकाने संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीची निवड केलेली आहे.

संशोधन साधने :-

संशोधकाने संशोधनासाठी जो विषय निवडलेला आहे त्या विषयाशी संबंधित विविध प्रकारची माहिती संकलित करावी लागते. ती संकलित करण्याची विविध साधने आहेत. या अनेक साधनांमधून संशोधकाला साधनांच्या गुणदोषांची व मर्यादांची जाणीव असणे आवश्यक आहे. या साधनांपैकी एक अथवा अनेक साधनांचा वापर संशोधक करू शकतो. ही माहिती संख्यात्मक व गुणात्मक स्वरूपाची असू शकते. विविध प्रकारच्या संशोधनांचे वर्गीकरण खालील आकृतीत दाखविले आहे.

आकृती क्रमांक १ - संशोधन साधने

प्रस्तुत संशोधनासाठी वापरलेली साधने :

संशोधन साधनाच्या स्वरूपाचा विचार करता प्रस्तुत संशोधनाची माहिती संकलित करण्यासाठी खालील प्रकारचे साधन वापरले.

• मतावली (पालकांसाठी)

संशोधकाला मर्यादित वेळेत अधिकाधिक मोठ्या लोकसंख्येकडून प्रतिसाद हवा होता. प्रत्येक व्यक्तीशी प्रत्यक्ष संपर्क करणे अशक्य होते म्हणून मतावली या साधनाचा वापर केला. मतावलीच्या अभ्यासवस्तूच्या संदर्भात एकूण ४० प्रश्न तयार केले. प्रश्नावलीची एकूण २ मुख्य विभागात रचना केली. त्यामध्ये मनोमय व विशालमय कोश या दोन भागात मतावलीची विभागणी केली. तयार केलेली मतावली तज्ज्ञांना तपासण्यासाठी दिली.

कोष्टक क्रं. १

संशोधन साधनांची रचना व विकसनाचे वेळापत्रक

अ.नं.	कालावधी	तपशील
१	१५ नोव्हेंबर ते ३० नोव्हेंबर, २०१९	संशोधन साधनांचा अभ्यास
		साधनांनुसार घटकांची निश्चिती
		तज्ज्ञांकडून संशोधन साधनांची तपासणी
२	१ डिसेंबर ते ३१ डिसेंबर, २०१९	साधनांची प्राथमिक रचना आणि प्रशासन
		साधननिहाय घटक विश्लेषण
		साधनांची अंतिम रचना आणि प्रशासन
		साधनांचे प्रमाणीकरण

संशोधनाची संकलित केलेली माहिती अधिक वैध व विश्वसनिय असणे गरजेचे असते. संशोधन साधनांच्या विश्वसनीयतेवर व वैधतेवरच संशोधनासाठी संकलित केलेल्या माहितीची व पर्यायाने त्यावरून काढलेल्या निष्कर्षांची विश्वसनीयता व वैधता अवलंबून असते. संशोधन साधनांची विश्वसनीयता व वैधता वाढविण्यासाठी प्रमाणीकरण करून संशोधन साधने विकसित केली आहेत. यादृष्टीने पर्यायी साधनांद्वारे तसेच पडताळा प्रश्नांद्वारे साधनांची विश्वसनीयता वाढवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तसेच संशोधन साधनामध्ये अधिक संशोधन उद्दिष्टांसंबंधित घटकांचा, आशयाचा विचार व्हावा यासाठी ती ३ तज्ज्ञांना दाखविली.

सर्वच संशोधन साधनांचे विकसन खालील प्रमुख टप्प्यांमधून होते.

टप्पा १:

प्रत्येक साधनांची उद्दिष्टे निश्चित केली. साधनाद्वारे कोणत्या प्रतिसादकाकडून कोणती माहिती संकलित करावयाची आहे हे निश्चित केले. प्रतिसादकाद्वारे माहिती भरून घ्यावयाची की निरीक्षण करून नोंद करायची ते निश्चित केले.

टप्पा २:

प्रत्येक साधनातील उद्दिष्टानुसार घटक निश्चित केले. प्रत्येक घटकाला अनुसरून उपघटक निश्चित केले.

टप्पा ३

मतावलीसाठी प्रश्न व पर्याय निश्चित केले. निरीक्षण कोणत्या बाबीचे करावयाचे आहे, त्याचे मुद्दे तयार करून वरील सर्व साधनांचा प्रारंभिक नमुना तयार केला.

टप्पा ४:

तयार झालेली साधने स्वतः संशोधकाने मार्गदर्शकासह उद्दिष्टासंदर्भात व संरचनेच्या दृष्टीने तपासली. तसेच तज्ज्ञांकडे ती तपासण्यासाठी दिली.

संशोधकाने त्यानंतर संशोधन साधने तयार केली. सदर संशोधन साधने तयार केल्यानंतर ती जास्तीत जास्त विश्वसनीय व्हावीत या हेतूने ती प्रमाणित करून घेण्यासाठी संशोधकाचे मार्गदर्शक व जाणकार व्यक्तींशी चर्चा करण्यात आली.

टप्पा ५

तज्ज्ञांनी तपासलेल्या साधनांमध्ये आवश्यक त्या दुरुस्त्या करून घेण्यात आल्या.

टप्पा ६

टप्पा ४ मधील तज्ज्ञांकडून आलेल्या सूचना, दुरुस्त्या व टप्पा ५ मधील प्राथमिक चाचणीच्या अनुभवावरून सर्व साधनांमध्ये आवश्यक त्या दुरुस्त्या करून संशोधन साधने विकसित केली.

5.3 : निष्कर्ष

प्रस्तुत संशोधनामध्ये शालेय पालकांसाठी बनविलेल्या “मतावलीच्या” प्रतिसादांवरून संकलित केलेल्या माहितीचे कोष्टकांनुसार विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केल्यानंतर खालील निष्कर्ष निघाले.

- 1) आठ शाळांतील 8वी / 9वी च्या एकूण पालकांपैकी (1488) फक्त 198 (13%) पालक सर्वेक्षणात सहभागी झाले ही बाब चिंताजनक आहे.
- 2) मतावलीतील ‘व्यक्तिमत्व विकासाच्या’ मूलभूत संकल्पनेवर आधारित सैध्दान्तिक प्रश्न होते. त्या प्रश्नांना कमी गुण मिळाले आहेत. ह्याचा अर्थ पालकांना त्या संकल्पना नीट समजल्या नाही. त्या संकल्पना त्यांना समजावून सांगण्याची खूप गरज आहे.
- 3) इयत्ता 8वी च्या पालकांच्या मानाने, इयत्ता 9वी चे पालक अधिक जागरूक वाटतात.
- 4) सर्वेक्षणात सहभागी झालेल्या एकूण पालकांपैकी, फार मोठा गट (68%) हा उच्च श्रेणीत मोडतो. ही गोष्ट समाधानकारक आहे.
- 5) मराठी माध्यमाच्या पालकांच्या तुलनेत इंग्रजी माध्यमाचे पालक अधिक संवेदनशिल व विवेकी वाटतात. ही बाब मराठी माध्यमाच्या पालकांसाठी गंभीर आहे.
- 6) सर्वेक्षणात स्त्री पालकांचा सहभाग (75%) पुरुष पालकांच्या तुलनेत खूपच अधिक व प्रभावी वाटला. ही गोष्ट पुरुष पालकांसाठी गंभीर आहे.

5.4 : शिफारशी व पालकांसाठी विशेष 'कृती कार्यक्रम'

- 1) मुलांचा 'व्यक्तिमत्व विकास' हा 'समर्थ पालकत्वाचा' फार मोठा महत्त्वाचा भाग आहे. त्या प्रक्रियेत पालकांची नेमकी भूमिका त्यांची जबाबदारी इ. मूलभूत गोष्टींची माहिती पालकांना होणे हे खूप महत्त्वाचे आहे. त्यासाठी पालकांना योग्य प्रशिक्षण देणे. त्यांची मानसिकता सकारात्मक घडविणे हे खूप महत्त्वाचे आहे. ह्या प्रक्रियेत समाज, सरकार व शाळा एकत्र येऊन पालकांसाठी प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम राबविणे अतिशय गरजेचे आहे.
- 2) पुरुष पालकांचा सहभाग अधिक जबाबदारीने वाढावा ह्यावर भर दिला गेला पाहिजे.
- 3) मराठी माध्यमातील पालकांचा आत्मविश्वास वाढावा तसेच त्यांचा सहभाग वाढावा, ह्यासाठी त्या पालकांसाठी आपण विशेष प्रयत्न केले पाहिजे.
- 4) संशोधकाने वरील बाबतीत पालकांना अधिक सक्षम व विकसित करण्याची प्रशिक्षणाची तयारी सुरू केली आहे.

पालकांसाठी विशेष कृती कार्यक्रम

* पार्श्वभूमी *

- COVID-19 चा पालकत्वावर झालेला परिणाम
- COVID-19 चा जगातील प्रत्येक कुटुंबावर कमी-अधिक प्रमाणात आर्थिक परिणाम झाला आहे.
- त्यामुळे प्रत्येक घरातील वातावरण सामाजिक, मानसिक व आर्थिक दृष्ट्या नकारात्मक झाले आहे.
- त्याचे गंभीर पडसाद पालकत्व ह्या नात्यावर पडत आहेत.

* आवश्यकता *

- त्यामुळे वरील अनाकलनीय परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी पालक-प्रबोधन चळवळीची पुनरचना करण्याची गरज आहे.
- त्या पुनरचनेचा एक भाग वरील कृती कार्यक्रम हा आहे.

* कृती कार्यक्रम *

ह्या शोध-प्रबंधाचा पुढील भाग वरील कृती कार्यक्रम असणार आहे.

- १) पालकांसाठी online शिक्षण पद्धतीचे प्रशिक्षण
- २) पालकांमध्ये सकारात्मक मानसिकता विकसित करणे.
- ३) आर्थिक व सामाजिक दुर्बल गटातील पालकांसाठी विशेष कार्यक्रम राबविणे.
- ४) पाल्याचे मूल्यपापन व बुडालेला अभ्यास कसा भरून काढावा ह्यासाठी पालकांना मार्गदर्शन करणे.

5.5 : समारोप :

प्रस्तुत प्रकरणात पालकांसाठी बनविलेल्या मतावलीच्या प्रतिसादांवरून संकलित केलेल्या माहितीचे कोष्टकानुसार निष्कर्ष काढलेले आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूचि

- 1) Best, J and James, K (1977) **“Research in Education”** New Delhi : ‘Prentice Hall of India Private Limited.
- 2) Kothari, C. R. (2002) **“Research Methodology, Method and Techniques”** (2nd) New Delhi : Wishwa Prakashan
- 3) Life Skills Teacher’s Manual, Std. VI / VII / VIII
Central Board of Secondary Education, (CBSE), Delhi.
- 4) अभ्यंकर वा.ना. **पंचकोश विकसनातून शिक्षण ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन, 2009**(तृतीया आवृत्ती)
- 5) स्वामी चिन्मयानंद **तेत्तिरीयोपनिषद व विवेक चुडामणी**, चिन्मय मिशन, मुंबई.
- 6) संचालक, महाराष्ट्र राज्य, शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे (संपा)
राष्ट्रीय शैक्षणिक मार्गदर्शिका, भाग पहिला (2011)
- 7) कोठारी आयोग (1964)
- 8) आचार्य श्रीराम शर्मा, **गायत्री की पंचकोशी साधना एवं उपलब्धियाँ**, अखंड ज्योतिसंस्थान मथुरा, 1995

परिशिष्ट “अ”

शाळेच्या मुख्याध्यापकांना संशोधनासाठी माहिती संकलित करण्यास परवानगी मिळणेसाठी पत्र

Dr. Prof. A.S. Mehendale

Ph.D. in H.R. Management

Mobile : 9860651323

Mail I.D. : amehendale5@gmail.com

Date : / / 2019-20

प्रती,

मुख्याध्यापक :

विषय :- परवानगी : लघुसंशोधन प्रकल्पासाठी माहिती गोळा करणे.

महोदय / महोदया,

मी (संशोधक : प्रा.डॉ.आनंद श्रीधर मेहेंदळे) महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळातर्फे (मुंबई) लघुसंशोधन प्रकल्प करित आहे. (पत्र जोडलेले आहे)

संशोधनाचा विषय “पिंपरी-चिंचवड व पुणे शहरातील शालेय पालकांमध्ये, त्यांच्या “पाल्यांच्या व्यक्तीमत्त्व विकासाच्या” बाबतीतल्या माहितीचे / ज्ञानाचे मूल्यमापन करून (उपनिषदातील मनोमय व विज्ञानमय कोषांवर आधारित) ती अधिक विकसित करणे.” असा आहे.

मी आपल्याला अशी विनंती करतो की आपल्या शाळेतील ८वी व ९वी च्या पालकांकडून वरील उपरोक्त विषयावर आधारित माहिती गोळा करण्याची परवानगी मिळावी.

तपशील पुढील प्रमाणे :

१) माहिती गोळा करण्याची पध्दत	सर्वेक्षण, मुलाखत, व्याख्यान
२) शालेय पालक	८वी / ९वी प्रत्येकी २५-३० पालक (एकूण ५०-६०)
३) कालावधी	जानेवारी २०२० / फेब्रुवारी २०२०

संशोधनाबद्दल केलेली माहिती गुप्त ठेवली जाईल व फक्त संशोधनासाठीच वापरण्यात येणार आहे.

सहकार्याबद्दल धन्यवाद.

आपला विश्वासू

प्रा.डॉ.आनंद श्री.मेहेंदळे

Dr. Prof. A.S. Mehendale
Ph.D. in H.R. Management
Mobile : 9860651323
Mail I.D. : amehendale5@gmail.com
Date :   /   / 2019-20

To,
The Principal

Subject : Permission to collect data / information for Short Research Project.

Sir / Madam,

I (Prof.Dr.A.S.Mehendale) am pursuing my Short Research Project from Maharashtra Bharatiya Shikshan Mandal (Mumbai) (Letter enclosed)

The topic of research is “To assess / observe and develop the awareness / knowledge present among **Secondary School Parents (8th / 9th Std.)** from **Pimpri-Chinchwad** and **Pune** city about Personality Development of their children (Based on **Manomaya and Vijnanamaya Kosha of Panchakosha from Upnishada**)”.

It is requested that the researcher may be permitted to collect the information / data from your school parents, required for research purpose.

The details of collection of data are as follows :

1) Method of collection of data / information	Survey / Interview / Lecture for School Parents
2) No. of Parents	25 – 30 parents each from 8 th and 9 th Std. (Total 50-60)
3) Period of collection of data / information	January 2020 / February 2020.

The **anonymity** and **confidentiality** of the data will be ensured and will be used for research purpose only.

Thanking in advance.

Yours faithfully

Prof. Dr.A.S.Mehendale

परिशिष्ट ब प्रश्नावली

१) शाळेची माहिती
School Information

Date: / /2020

अ) शाळेचे नांव (Name of School)

ब) शाळेचा पत्ता (Address of School)

क) शाळेचा फोन क्रमांक (Phone No.)

ड) शाळेचा ईमेल (E-mail ID)

इ) मुख्याध्यापकांचे नाव (Name of Principal)

मुख्याध्यापकांचा फोन क्रमांक (Phone No. & E-mail ID)

फ) विद्यार्थ्यांची संख्या (No. of Students)

	Boys	Girls	Total
8 th Std			
9 th Std			
Total			

मुख्याध्यापकांची सही

शाळेचा शिक्का (Stamp)

Prof. Dr. A.S. Mehendale
BSM Project, 2019

महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळ

लघुसंशोधन प्रकल्प

डिसेंबर २०१९

विषय : शालेय पालकांमध्ये, त्यांच्या पाल्यांच्या “व्यक्तित्व विकासाच्या” बाबतीतल्या माहितीचे मूल्यमापन करणे.
(मनोमय / विज्ञानमय कोषांवर आधारित)

Subject : To assess the awareness present among Secondary School Parents about Personality Development of their Children
(Based on Manomaya & Vijnanamaya Kosha)

४० बहुपर्यायी प्रश्न - वेळ ५० मिनीटे

40 Multiple Choice Questions – Time 50 Minutes

संशोधक (Researcher)

Prof. Dr. Anand S. Mehendale

समर्थ पालकत्व

मतावली : Opinionaire

प्रश्नावली : Questionnaire

एकूण प्रश्न - ४०

एकूण वेळ - ५० मिनीटे

Total Questions – 40

Total Time – 50 Minutes

Index

क्र.	विषय	एकूण प्रश्न	Theory	Application
I	मनोमय कोष			
I-1	भावनांचे व्यवस्थापन व ताणतणावांचे निराकरण	८	३	५
I-2	एकाग्रता	२	–	२
I-3	आकलनात्मक समानुभूती	५	२	३
I-4	सामाजिक जाणीव व जबाबदारी	५	२	३
I-5	समस्या निराकरण	५	२	३
II	विज्ञानमय कोष			
II-1	वैज्ञानिक दृष्टीकोन	७	३	४
II-2	सृजनशीलता व नवनिर्माण	५	२	३
II-3	निर्णय क्षमता	३	१	२
II-4	भावना कृतीत आणणे	–	–	–
	एकूण	४०	१५	२५

२) पालकांबद्दल माहिती
Information about Parents

Date: / /2020

१) पालकांचे संपूर्ण नाव (Full name of Parents)

* वडील (Father) _____

* आई (Mother) _____

२) पत्ता (Address)

_____
_____
_____

३) पालकांचे शिक्षण (Educational Background)

* वडील (Father) _____

* आई (Mother) _____

४) फोन नं. (Phone & E-mail ID)

	Phone No.	E-mail ID
वडील		
आई		

५) पाल्याचे नाव (Name of Pupil) _____

६) इयत्ता (Std.) _____

पालकाची सही:

Prof. Dr. A.S. Mehendale
BSM Project, 2019

Signature of Parent:

पालकांसाठी मतावली
Opinionaire for Parents

एकूण प्रश्न : ४०, Total Questions : 40
एकूण वेळ : ५० मिनीटे, Total Time : 50 Minutes

खालील मतावलीचा (प्रश्नावली) प्रमुख उद्देश्य, केवळ आपले
“मत” जाणून घेणे हाच आहे.

कृपया आपल्याला योग्य वाटेल तेच उत्तर द्यावे. मिळालेली
माहिती केवळ संशोधनासाठीच वापरली जाईल.

सूचना : योग्य उत्तराला बरोबर (✓) अशी खूण करा.

मनोमय कोष - प्र.१ ते २७

- प्र.१ भावनांचे व्यवस्थापन न्हणजे,
- अ. स्वतःच्या व कुसऱ्या व्यक्तीच्या भावना जाणून घेणे
ब. त्या भावनांचा स्वतःच्या वर्तनावर होणारा परिणाम लक्षात घेणे
क. त्यानंतर आवश्यकतेनुसार भावनांचे नियंत्रण करणे
ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ, ब, क)
- प्र.२ ताणतणावांचे निराकरण न्हणजे,
- अ. ताणतणावांच्या कारणांचा शोध घेणे
ब. त्या कारणांचा आपल्या मनावर व शरीरावर होणारा परिणाम लक्षात घेणे
क. त्यानंतर ताणतणावांचे निराकरण (समायोजन) करणे
ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ, ब, क)
- प्र.३ सक्षम पालकत्वासाठी, आपल्या मते, कुठल्या बाबतीत बबल होणे सर्वात महत्वाचे आहे.
- अ. विचारात बबल
ब. भावनेत बबल
क. वागणूकीत बबल
ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ, ब, क)
- प्र.४ आपल्या मते, विद्यार्थ्यांवर ताण येण्याचे प्रमुख कारण कोणते?
- अ. पालकांच्या अवाजवी अपेक्षा
ब. परीक्षा व तीव्र स्पर्धा
क. समवयस्कांकडून (नित्रांकडून) बबल
ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ, ब, क)
- प्र.५ स्वतःवरचा तणाव कमी करण्यासाठी आपण कोणता उपाय करता?
- अ. व्यायाम करणे
ब. सुष्टी घेऊन फिरावला जाणे
क. ध्यानधारणा करणे
- प्र.६ आपल्या मते, रागाचे मूळ कारण कोणते?
- अ. आपला कृष्टीकोण
ब. बाह्य परिस्थितीचा परिणाम
क. कुटुंबातील इतर व्यक्तींचे वागणे
- प्र.७ आपण आपल्या पाल्याला, भावनांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी, प्रथम काय शिकवाल?
- अ. भावनांची चशस्वीपणे हाताळणी करणे
ब. भावना योग्य तऱ्हेने व्यक्त करणे
क. आपल्यावर कोणत्या भावनेचा प्रभाव आहे आणि तिचे उगमस्थान कोठे आहे, ते ओळखावला शिकणे
- प्र.८ तणावांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी, आपल्या पाल्याला प्रथम काय शिकवाल?
- अ. निर्णय घेऊन कृती करण्याची प्रेरणा देणे
ब. आश्वासक वातावरण निर्माण करणे
क. आलेल्या परिस्थितीचे विश्लेषण करून आपल्या तणावांनागची कारणे शोधावला शिकविणे

- प्र.९ आपल्या मते, शाळेच्या अभ्यासात विद्यार्थ्यांमध्ये एकाग्रता नसण्याचे प्रमुख कारण कोणते ?
- अ. त्याच्यासमोर विशिष्ट ध्येय नसते
 ब. त्याला भावजिक समस्या असतात
 क. त्याला अभ्यासाच्या विषयात रस नसतो
- प्र.१० शाळेतील अभ्यासात एकाग्रता साधण्यासाठी, विद्यार्थ्यांनी खालील कोणता उपाय करावा ?
- अ. त्याने सकारात्मक कृतीकोण ठेवावा
 ब. त्याने वेळेचे योग्य नियोजन करावे
 क. त्याने ध्यानधारणा करावी
- प्र.११ कुसऱ्यांबद्दल समानुभूती म्हणजे ..... विचार करण्याचे कौशल्य
- अ. 'स्व' च्या भूमिकेत जाऊन
 ब. कुसऱ्यांच्या भूमिकेत जाऊन
 क. चापेकी नाही
 द. तटस्थ राहून
- प्र.१२ कुसऱ्यांबद्दल समानुभूती वाटण्यासाठी आपल्याला खालीलपैकी कशाची जास्त आवश्यकता असते ?
- अ. फक्त भावना
 ब. फक्त कृती
 क. भावना व कृती दोन्हीही
 द. चापेकी नाही
- प्र.१३ आपल्या मते, कुसऱ्यांशी वागता समानुभूतीसाठी, खालील कोणती गोष्ट सर्वात महत्वाची आहे ?
- अ. कुसऱ्यांच्या मतांना किंमत देणे
 ब. कुसऱ्यांच्या आवडी-निवडीबाबत जाणीव ठेवणे
 क. कुसऱ्यांच्या भावनेबद्दल संवेदनशील असणे
- प्र.१४ माझे आई-वड्या मला कधीच समजून देत नाही, असे विधान आपला पालक आपल्याबद्दल ..... .
- अ. मुद्दीच काढत नाही
 ब. कधी-कधी काढतो
 क. नेहमीच काढतो
- प्र.१५ आपण आपल्या जवळच्या नातेवाईकांच्या दुःखात ..... सहभागी होत असतात
- अ. नेहमी
 ब. कधी-कधी
 क. कधीच नाही
- प्र.१६ भारतीय संविधानात, खालील कोणत्या मूल्याचा समावेश नाही ?
- अ. स्वातंत्र्य
 ब. न्याय
 क. समता व बंधुता
 द. प्रामाणिकपणा
- प्र.१७ सामाजिक जाणीव म्हणजे,
- अ. कुसऱ्यांबद्दल सहानुभूती वाटणे
 ब. व्यक्तींमधील साम्य व फरक ओळखणे व समजून घेणे

- क. समुहातील साम्य व फरक ओळखणे व समजून घेणे
- ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ, ब, क)
- प्र.१८ समाजातील आजच्या तरुण पिढीवर सर्वात जास्त प्रभाव कोणत्या गोष्टीचा आहे ?
- अ. माध्यमे (इंटरनेट व टी.व्ही.)
- ब. समवयस्क मित्र
- क. कुटुंबातील जातेवाईक
- प्र.१९ एखाद्या व्यक्तीला प्रभावी संवाद कौशल्ये शिकवायची असतील, तर आपल्या मते, त्या व्यक्तीबद्दल कोणती मुलभूत माहिती असणे जरूरीचे आहे ?
- अ. त्या व्यक्तीची बलस्थाने व उणिवा
- ब. त्याची व्यक्तीमत्त्व वैशिष्ट्ये
- क. त्याचे भाविक प्राविण्य
- प्र.२० आपल्या मते, समोरच्या व्यक्तीशी सामाजिक व्यवहार करतांना, खालील कोणत्या गोष्टीवर अधिक भर घावा असे वाटते ?
- अ. त्या व्यक्तीच्या भावनांचा संवेदनशीलपणे स्वीकार व आक्र करावा
- ब. त्या व्यक्तीचे बोलणे, त्याला मध्ये अडथळा न आणता, लक्षा वेळून ऐकावे
- क. समोरच्या व्यक्तीने आपल्याशी ज्या पद्धतीने वागावे, अशी आपली अपेक्षा असते, त्याच अपेक्षेप्रमाणे आपण त्या व्यक्तीशी वागावे.
- प्र.२१ समस्या सोडविण्यासाठी खाली काही पायऱ्या दिल्या आहेत, त्यांचा योग्य क्रम लावा
- अ. त्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडा
- ब. समस्यांचे आकलन करून, तिचे विश्लेषण करावे व काही पर्याय निवडावे
- क. त्या योग्य पर्यायाची कार्यवाही करावी
- १) अ,क,ब   २) ब,अ,क   ३) क,अ,ब
- प्र.२२ आपल्या मते समस्या निराकरणाच्या प्रक्रियेत,
- अ. पुस्तकांचा सल्ला घ्यावा
- ब. गुगल वर जाऊन उपाय शोधावे
- क. पूर्वजुमवांच्या सहाय्याने किंवा कल्पना वापरून उद्दीष्ट प्राप्त करावे
- ड. अनेक समस्यांना लागू पठणाच्या एखाद्या पर्यायाचा विचार करावा.
- प्र.२३ कल्पना करा, आपण आपल्या पाल्याला अभ्यासाचा विषय शिकवीत आहात. तो/ती मध्ये-मध्ये आपल्याला प्रश्न विचारून व्यत्यय आणित आहे. ही समस्या सोडविण्यासाठी आपण प्रथम काय कराल ?
- अ. त्याच्या / तिच्या प्रश्नांची उत्तरे देऊन शिकविणे सुरू ठेवाल
- ब. त्याच्या / तिच्या प्रश्नांना अनुरोधाने शिकविण्याकडे वळवाल
- क. त्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे शिकविणे संपल्यावर घाल
- प्र.२४ समस्या सोडविण्यासाठी, आपण आपल्या पाल्याला प्रथम कोणत्या गोष्टीचे मार्गदर्शन कराल ?
- अ. समस्या सोडविण्यासाठी त्याच्यात आत्मविश्वास निर्माण कराल

- घ. समस्या बाबतीत त्याला विश्लेषणात्मक विचार कराव्यास शिकवाल.
- क. समस्याबाबत सकारात्मक विचारांचा विकास कराव्यास शिकवाल
- प्र.९७ एका घरात, दोन छोटे भाऊ बहीण एकमेकांबद्दलच्या खोटी कळण्याबद्दल त्यांच्या आईकडे तक्रार करीत आहेत. ही समस्या सोडविण्यासाठी, त्या आईने प्रथम काय करावे?
- अ. दोघांसाठी घोलावून पुन्हा खोल्या न करण्यासाठी ताकीब / समज देणे
- ब. दोघांसाठी स्वतंत्र घोलावून एकमेकांकडे कुर्लक्ष कराव्यास सांगणे.
- क. दोघांसाठी समोरासमोर घोलावून, त्यांचे म्हणणे ऐकून, तक्रारी मधील तथ्य जाणून, योग्य ती कार्यवाही कराव्यास सांगाल.

विज्ञानमय कोष : प्र.९६ ते प्र.१०

- प्र.९६ वैज्ञानिक कृष्टीकोणाचे प्रमुख घटक कोणते?
- अ. जिज्ञासा, गिरीक्षणक्षमता, पुराव्याचा शोध घेणे
- ब. अनुभवजन्यता, पिकीत्सक वृत्ती
- क. बौद्धिक प्रामाणिकपणा, पूर्वग्रहकुवितेपासून मुक्तता, नमनोकमेपणा
- ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ,ब,क)
- प्र.९७ पिकीत्सक विचार प्रक्रीयेनुळे विद्यार्थ्यांत खालील कोणते कौशल्य विकसीत होते?
- अ. तर्कशुद्ध विचार करणे
- ब. माहितीचे मूल्यमापन करणे
- क. विचारांचे विश्लेषण करणे
- ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ,ब,क)
- प्र.९८ जिज्ञासू विद्यार्थ्यांस आपण कसे ओळखावे?
- अ. त्या विद्यार्थ्यांत पूर्वज्ञान जाणून घेण्याची इच्छा आहे
- ब. त्याला नाविन्याची आवड आहे
- क. तो नेहमी प्रश्न विचारण्यास उत्सुक असतो
- ड. वरील तिन्हीही विधाने (अ,ब,क)
- प्र.९९ ग्रहणाच्या विवरी जेऊ नये, या विधानाशी आपण .....
- अ. पूर्णपणे सहमत आहोत
- ब. सांगता येत नाही
- क. पूर्णपणे असहमत आहोत
- प्र.१० सत्य माहिती नसण्यापेक्षा जाणून घेणे अधिक योग्य आहे, या विधानाशी आपण .....
- अ. पूर्णपणे सहमत आहोत
- ब. अनिश्चित आहोत
- क. पूर्णपणे असहमत आहोत
- प्र.११ प्रत्येक विद्यार्थी हुशार असतोच या विधानाशी आपण .....
- अ. पूर्णपणे सहमत आहोत
- ब. अनिश्चित आहोत
- क. पूर्णपणे असहमत आहोत
- प्र.१२ निवडणूकीत नेहमी लोकप्रिय उमेद्वारालाच मत द्यावे, या विधानाशी आपण .....

- अ. पूर्णपणे सहमत आहाम व. काही अंशी सहमत आहाम
- क. पूर्णपणे असहमत आहाम
- प्र.३३ आपल्या मते, सर्जनशील विचार प्रक्रीया म्हणजे .....
- अ. नेहमीपेक्षा वेगळा विचार करणे
- ब. विविध प्रतिसावांवरून विचार करून नवीन विचारांना घालना देणे
- क. वरील तिन्हीही विचार प्रक्रीया (अ,ब,क)
- प्र.३४ आपल्या मते सर्जनशीलतेबाबत कोणते विधान सर्वात योग्य आहे?
- अ. लहान मुले सर्जनशील असतात व. खेळातून सर्जनशील असतात
- क. प्रत्येकजण सर्जनशील असतो ठ. चित्रकार सर्जनशील असतात
- प्र.३५ सर्जनशीलता ..... असते
- अ. क्षमता व. कृष्टीकोन
- क. प्रक्रीया
- प्र.३६ सर्जनशील विचारसरणीचा सर्वात जास्त फायदा काय होतो?
- अ. नवीन कल्पनांचा शोध लागतो व. नवीन शक्यता निर्माण होतात
- क. प्रश्नाची अनेक उत्तरे मिळतात
- प्र.३७ सर्जनशील व्यक्तीचा सर्वात महत्त्वाचा गुण कोणता?
- अ. जागृत जिज्ञासा व. आव्हान स्विकारणे
- क. सकारात्मक कृष्टीकोन
- प्र.३८ निर्णय क्षमता म्हणजे .....
- अ. सर्व पर्यायांचा विचार करणे
- ब. पूर्वाभवाच्या सहाय्याने सध्यास्थितीचे निरीक्षण करणे
- क. परीणामांचा विचार करून, योग्य पर्यायाची निवड करणे
- ठ. वरील तिन्हीही विधाने (अ,ब,क)
- प्र.३९ निर्णय क्षमतेचे कौशल्य विकसीत झाल्यामुळे आपल्या मते, सर्वात महत्त्वाचा फायदा कोणता होईल?
- अ. आत्मविश्वास निर्माण होणे
- ब. समाधानकारक जीवन जगता येईल
- क. स्वतंत्रपणे विचार करण्याची क्षमता / मानसिकता विकसीत होते
- प्र.४० आपल्या पाल्यात निर्णय घेण्याची क्षमता विकसीत करण्यासाठी, आपण पालक म्हणून प्रथम कशाला प्राधान्य द्याल?
- अ. त्याच्यात जबाबदारीची जाणीव विकसीत करणे
- ब. त्याला स्वतंत्र विचार करावयास शिकविणे
- क. त्याला स्वार्थीपणाचा त्याग करावयास शिकविणे

* * * * *

परिशिष्ट 'क'
आठ शाळांचे सर्वेक्षण

Survey No. 1

Name of School : Laxmibai Barane School, Pimpri-Chinchwad

Date : 02/01/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Hardadkar	8 th	47
2	Shinde	8 th	50
3	Dede	8 th	59
4	Kopnar	8 th	60
5	Darekar	9 th	53
6	Tambe	9 th	51
7	Godhawale	9 th	57
8	Attar	9 th	01
9	Kavita Patil	8 th	55
10	Jogdand	8 th	62
11	Yelgate	8 th	58
12	Jambhekar	8 th	49
13	Bhagyawant	8 th	66
14	Rawal	8 th	57
15	Phartale	8 th	56
16	Vijaya Patil	8 th	56
17	Vaishali Jadhav	9 th	57
18	Bedare	9 th	68
19	Ugile	9 th	49
20	Pardeshi	9 th	68
21	Auti	9 th	52
22	More	9 th	26
23	Pokale	9 th	46
24	Shindkar	9 th	60
25	Pandhare	9 th	69
26	Gaiwal	9 th	60

8 th Std.	→	16
9 th Std.	→	10
Total	→	26

Survey No. 2

Name of School : Lokmanya Tilak Marathi Medium, Pimpri-Chinchwad

Date : 04/01/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Ghadge Vaishali	9 th	62
2	Dhembare Nakusha	8 th	60
3	Hatagale Anita	9 th	58
4	Waghmare Seema	8 th	73
5	Itape Laxmi	9 th	61
6	Jadhav Jayashree	8 th	61
7	Chakranarayan Nirmala	8 th	57
8	Khandagale Radhika	8 th	63
9	Havale Deepali	9 th	46
10	Deshmukh Shailaja	9 th	59
11	Vavalakar Mina	8 th	55
12	Raut Surekha	9 th	54
13	Cholake Anjali	9 th	64
14	Nakhate Vidya	9 th	57
15	Ovhal Anuja	9 th	53
16	Panchal Laxmi	9 th	34
17	Kothari Nilima	8 th	44
18	Salve Vandana	9 th	60
19	Kambale Anjali	9 th	64
20	Mhetre Gita	9 th	35
21	Ghodake Chaguna	9 th	57

8 th Std.	→	07
9 th Std.	→	14
Total	→	21

Survey No. 3

Name of School : Unique Vision English Medium School, PCMC

Date : 23/01/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Jagtap Manali	9 th	57
2	Rathi Sejal	9 th	54
3	Sahu Shubhashri	9 th	44
4	Dhole Mayur	9 th	66
5	Nalawade Tanmay	9 th	61
6	Shah Mihir	9 th	54
7	Indalkar Rakhi	9 th	55
8	More Krupa	9 th	56
9	Chinchwade	8 th	59
10	Sarak	8 th	75
11	Thorave	8 th	61
12	Balikai	8 th	69
13	Waghmode	8 th	67
14	Patil Archana	8 th	66
15	Ettam	8 th	62
16	Patil Prajakta	8 th	62
17	Chauhan	8 th	15
18	Patil Sagarika	8 th	17

8 th Std.	→	10
9 th Std.	→	08
Total	→	18

Survey No. 4

Name of School : Khivsara English Medium School, PCMC

Date : 28/01/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Tiwari Saroj	8 th	62
2	Navale Shila	8 th	64
3	Talwar Renuka	8 th	61
4	Sutar Kavita	8 th	67
5	Mate Sumita	8 th	59
6	Gholap Anusaya	8 th	61
7	Pawar Jayashree	8 th	62
8	Shivtare Survana	8 th	59
9	Khule Savita	8 th	60
10	Bandale Sanika	8 th	65
11	Shelar Rahul	8 th	56
12	Singh Kamleshwar	8 th	48
13	Darbatejar Venkat	8 th	57
14	Chavhan Ram	8 th	61
15	Yadav Ajay	8 th	67
16	Mishra Shiram	8 th	59
17	Soni Shailandra	8 th	31
18	Bhardwaj Chhabilal	8 th	67
19	Shukla Neeta	9 th	74
20	Khan Mutina	9 th	19
21	Gaur Sunita	8 th	24
22	Apshinge Anusaya	8 th	75
23	Gaikwad Sandhya	9 th	51
24	Shaikh Chandhibi	9 th	66
25	Satras Malan	9 th	64

26	Kambale Laxmi	9 th	59
27	Vishwankarama Shivshankar	9 th	50
28	Surwade Umesh	9 th	63
29	Sayyed Salim	9 th	67
30	Singh Manish	9 th	46
31	Jangid Rajaram	9 th	59
32	Patil Mukesh	9 th	52
33	Tiwari Dilip	9 th	63
34	Karle	8 th	60
35	Osha Rajendra	9 th	55
36	Kapale Choutra	8 th	63
37	Kapure Sujata	9 th	56
38	Chaudheri Nekaram	9 th	59
39	Londhe Jaya	9 th	54
40	Ughade	8 th	58
41	Dube	8 th	53

8 th Std.	→	24
9 th Std.	→	17
Total	→	41

Survey No. 5

Name of School : Rathi Marathi Medium School, Pune

Date : 30/01/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Annapurna Chitra	8 th	53
2	Dalvai Amurta	8 th	50
3	Kambale Jayant	8 th	62
4	Nikam Diplai	8 th	54
5	Sagvekar Manda	8 th	44
6	Gaikwad Diksha	8 th	56
7	Kambale Pallavi	8 th	63
8	Akka Kavita	9 th	51
9	Bhosale Balu	9 th	21
10	Gangarkar	9 th	21
11	Kalshetty	9 th	32
12	Shinde Seema	9 th	00
13	Shinde Ashwini	9 th	54
14	Dhadave Vaishali	9 th	04
15	Injale Manasi	9 th	32
16	Gore Shravani	9 th	53
17	Gowalkar	9 th	54
18	Jade Nivedita	9 th	64
19	Kangane	9 th	64
20	Vairat Sonal	9 th	49
21	Koli Anita	9 th	35
22	Bhuttad Anita	10 th	31
23	Kondalkar	10 th	56
24	Khandale Vanita	10 th	49
25	Sayyed Tabassam	10 th	56

8 th Std.	→	07
9 th Std.	→	14
10 th Std.	→	04
Total	→	25

Survey No. 6

Name of School : Apte Prashala Marathi Medium School, Pune

Date : 10/02/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Gavankar Mahesh	8 th	59
2	Akhade Kanchan	9 th	70
3	Kulkarni Varsha	9 th	71
4	Pardeshi Anuradha	9 th	54
5	Bharati Uma	9 th	36
6	Mahadik Mayuri	9 th	62
7	Tanpure Neha	9 th	67
8	Ghadege Vaishali	9 th	74
9	Shelke Ashwini	9 th	68
10	Ghaitadak Shalan	9 th	57
11	Sjaikh Jamila	9 th	66
12	Patil Sujata	8 th	72
13	Balkavade Sangita	9 th	47
14	Balkavade Ujanoala	8 th	54
15	Mhaske Mahadeo	9 th	71
16	Waghmode Ramesh	9 th	70
17	Jadhav Ramesh	9 th	57
18	Edekar Prakash	8 th	54
19	Shaikh Akabar	9 th	61
20	Katkar Rajendra	9 th	66
21	Jathar Sanjaykamar	9 th	80
22	Bhuvad Gangaram	9 th	60
23	Bhosale Neha	8 th	64
24	Dhaitadak	9 th	70
25	Wagh Bhujang	9 th	56

26	Shelke Tanaji	8 th	56
27	Shelke Nita	8 th	60
28	Pandit Harshali	8 th	65
29	Adhawade Parasad	8 th	34
30	Baviskar Adhar	8 th	52
31	More Sanjay	8 th	57
32	Kulkarni Ravikumar	8 th	68
33	Kulkarni Shubhangi	8 th	69
34	Katate Lata	8 th	55
35	Sakpal Shivam	8 th	66
36	Jadhav	8 th	11
37	Devhare Jiya	8 th	67

8 th Std.	→	19
9 th Std.	→	18
Total	→	37

Survey No. 7

Name of School : Muktangan English Medium School, Pune

Date : 17/02/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Jadhav Amar	8 th	56
2	Jadhav Savita	8 th	58
3	Bangale Sarika	8 th	65
4	Gaikwad Manasi	8 th	67
5	Dipak Vanita	9 th	50
6	Nevase Dhanshree	9 th	71
7	Shewadkar Manish	9 th	72
8	Kamat Preeti	9 th	67
9	Shinde Surekha	8 th	61
10	Chavan Harsha	9 th	58
11	Hirebeuati Basavraj	9 th	44
12	Gomdhal Prakash	9 th	60
13	Gupta Rakeshkumar	9 th	66
14	Shewadkar Santosh	9 th	55
15	Dilpak Rohan	9 th	03
16	Patange Nirmata	9 th	69
17	Telekar Archana	8 th	78

8 th Std.	→	06
9 th Std.	→	11
Total	→	17

Survey No. 8

Name of School : MES Bal Shikshan English Medium School, Pune

Date : 29/02/2020

Sr. No.	Name of Parent	Std.	Marks Obtained
1	Joshi Dhanashri	9 th	63
2	Vaidya Anushri	9 th	73
3	Hadap Pradnya	9 th	68
4	Ghodake Vandana	9 th	81
5	Sahasrabudha Ketaki	9 th	67
6	Jadhav Aarati	9 th	56
7	Sarade Girish	8 th	59
8	Joshi Sneha	9 th	67
9	Bhide Varda	9 th	73
10	Dattatraya Megha	9 th	61
11	Deshmukh Sangita	9 th	65
12	Moholkar Pallavi	9 th	66
13	Kulkarni Manjusha	8 th	76

8 th Std.	→	02
9 th Std.	→	11
Total	→	13

Survey No. 4 (Photo)
Khivsara School, PCMC

Survey No. 8 (Photo)

MES Bal Shikshan English Medium School, Pune

Survey No. 6 (Photo)
Apte Prashala, Pune

Survey No. 8 (Photo)

MES Bal Shikshan English Medium School, Pune

Survey No. 5 (Photo)
Rathi Marathi Medium School, Pune

